

Ο ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ
«ΑΝΤΙΡΡΗΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑ ΒΕΚΚΟΥ»
ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β' ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΟΥ
ΚΑΙ ΤΟ «ΠΕΡΙ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ» ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΥΠΟ
ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΣΑΒΒΑΤΟΥ

**Ο ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ «ΑΝΤΙΡΡΗΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑ ΒΕΚΚΟΥ»
ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β' ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΟΥ
ΚΑΙ ΤΟ «ΠΕΡΙ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ» ΕΡΓΟ ΤΟΥ**

ΥΠΟ

Ἄρχιμ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΣΑΒΒΑΤΟΥ Δρ. Θ.

Ἐπιμ. Καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Στὴ σύγχρονη βιβλιογραφικὴ ἔρευνα παρατηρεῖται, πρωτίστως, μιὰ διά-
σταση ἀπόψεων ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα τοῦ ἔργου «*Λόγος ἀντιῤῥητικός
κατὰ τῶν τοῦ Βέκκου βλασφημιῶν*» τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Β' τοῦ Κυ-
πρίου καὶ δευτερευόντως ὡς πρὸς τὴν πατρότητα αὐτοῦ.

Ὁ F. Gayré θεωρεῖ ὀρθὰ ὅτι ὁ «*Λόγος ἀντιῤῥητικός*» εἶναι τὸ πρῶτο θε-
ολογικὸ ἔργο τοῦ Γρηγορίου Β', τὸ βασικὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποῦοιου γνωρί-

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ:

B.Z.	Byzantinische Zeitschrift, Leipzig-München 1982 κ.έ.
D.T.C.	Dictionnaire de Théologie Catholique, Paris 1903-1972.
D.H.G.E.	Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclesiastique, Paris 1921 κ.έ.
E.E.B.Σ.	Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἀθῆναι 1924 κ.έ.
E.E.Θ.Σ.Π.Α.	Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1924.
E.O.	Échos d'Orient, Istanbul - Paris - Amsterdam, 1897/1898 κ.έ.
Θ.Η.Ε.	Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, Ἀθῆναι 1962-1968.
J.Ö.B.	Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, Wien 1950 κ.έ.
V. Laurent, Les registes	Laurent. V., Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople I, Les actes des Patriarches, Les Regestes de 1208 à 1309, Paris 1971.
PG	J.-P. Migne, Patrologia Cursus Completus, Series Graeca, Parisiis 1857-1866.
P.L.P.	Prosopographisches Lexicon der Palaiologenzeit, Wien 1976 κ.έ.
R.E.B.	Revue des Études Byzantines, Bucarest - Paris 1943 κ.έ.
R.S.B.N.	Rivista di Studi Bizantini e Neellenici, Rome 1964 κ.έ.
Tuskulum	Tuskulum - Lexikon griechischer und Lateinischer autoren des altertums und des mitelalters. Dritte, neu bearbeitete und erweiterte auflage von Wolfgang Buchwald, Armin Hohlweg Otto Prinz, München 1982 (έλλην. μτφ. Ἀθαν. Φοῦρλας, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1993).

ζουμε από τις απαντήσεις του Ἰωάννη Βέκκου¹. Συγχρόνως ὁμοίως ὁ ἴδιος μελετητής διαφοροποιεῖ τὸν παρόντα «Λόγο» ἀπὸ τὸ «Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος» ἔργο τοῦ Γρηγορίου, τὸ ὁποῖο θεωρεῖ ὅτι εἶναι τὸ σπουδαιότερο καὶ ὅτι ἀποτελεῖ τὴν δευτέρη ἐρμηνεία στὸν «Τόμο πίστεως» τῆς συνόδου τῶν Βλαχερνῶν Β' (1285)². Μὲ τὴν πρώτη ἀποψη τοῦ F. Gayré φαίνεται ὅτι συμφωνεῖ καὶ ὁ V. Laurent³, ἐνῶ διαφοροποιεῖται πλήρως ὁ S. Salaville, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει τὸν ἀντιρρητικὸ λόγον στὸν Θεόδωρο Μουζάλωνα⁴.

Παρόμοιες ἀπόψεις ἐκφράζονται καὶ ὡς πρὸς τὶς χρονολογήσεις τοῦ ἔργου, οἱ ὁποῖες τὸ τοποθετοῦν σὲ μιὰ περίοδο ἀπὸ τὸ ἔτος 1282 ὡς τὸ ἔτος 1289, ὡς τὸ τελευταῖο δηλαδὴ ἔργο τῆς συγγραφικῆς δραστηριότητος τοῦ πατριάρχη Γρηγορίου Β' τοῦ Κυπρίου.

Μία ἐρευνα, ὁμοίως, τόσο τῆς χειρόγραφης παράδοσης τοῦ ἀντιρρητικοῦ λόγου, ὅσο καὶ τοῦ ἔργου «Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος» ἔδωσε ἀρκετὰ νέα στοιχεῖα, ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴν σχέση τῶν δύο κειμένων, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν καὶ τὴν δομὴν τους. Ἐτσι τὸ ἔργο «Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος» ἀπεδείχθη ὅτι δὲν ἀποτελεῖ κάποιον ἰδιαίτερον ἔργο τοῦ Γρηγορίου Β', ἀλλ' ὅτι εἶναι μία συμπληρωματικὴ ἀπόδοσις τοῦ ἀνέκδοτου μέχρι σήμερον ἀντιρρητικοῦ λόγου τοῦ Γρηγορίου Β' στὸν Βέκκο, καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἐγράφη τὸ ἔτος 1289 ἀλλ' ἀντίθετα τὸ 1283, ἀποτελεῖ δηλαδὴ τὸ πρῶτον θεολογικὸν σύγγραμμά του. Ἡ παρούσα ἐπαναχρονολόγησις τοῦ ἔργου ὁδήγησε σὲ ἀναγκαστικὴ ἀναχρονολόγησις ἀρκετῶν ἔργων τόσο τοῦ Ἰωάννη Βέκκου ὅσο καὶ τοῦ Γρηγορίου Β', τοποθετώντας ἔτσι σὲ νέες βάσεις τὴν διαμάχην τῶν δύο ἀνδρῶν καὶ τὴν δράσιν τους.

Ἐπίσης ἐπιβεβαιώθηκε ἡ ἀποψη πολλῶν ἐρευνητῶν, ὅπως τῶν V. Laurent⁵, M. Jugie⁶, H.-G. Beck⁷, M. Ὁρφανοῦ⁸, Γ. Θεοδοωροῦδη⁹, Β. Ψευ-

1. F. Gayré, Georges de Chypre, ἐν D.T.C. 6, 1 (1924), στ. 1233.

2. Ἐνθ. ἀνωτ. στ. 1232.

3. V. Laurent, Les registes no 1513, vol. I. fasc. IV, σελ. 307.

4. S. Salaville, ἐν Catholicisme 5, στ. 268.

5. V. Laurent, Theodore Mouzalon, ἐν D.T.C. 10 (1929), στ. 2583. Τοῦ ἰδίου, Bulletin critique: Catalogues des manuscrits grecs et textes byzantines, ἐν E.O. 27(1928), σελ. 448. Τοῦ ἰδίου, Les registes no 1532, vol I. fasc. IV, σελ. 323.

6. M. Jugie, Theologia dogmatica christianorum Orientalium ab Ecclesiae Catholicae dissidentium, vol. II, Paris 1933, σελ. 365, ὑποσ. 3.

7. H.-G. Beck, Kirche und Theologische literatur im Byzantinischen reich, München 1959, σελ. 680.

8. M. Ὁρφανοῦ, Κωνσταντίνου Μελιτηνιώτου, σελ. 247, ὑποσ. 1.

9. Γ. Θεοδοωροῦδη, Ἡ ἐκπόρευσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατὰ τοὺς συγγραφεῖς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 129, ὑποσ. 68.

τογκᾶ¹⁰, ὅτι στὴν ἔκδοση τοῦ ἔργου «*Περὶ ἐκπορεύσεως*» ἀπὸ τὸν J.-P. Migne, λανθασμένως ἀποδόθηκε στὸν Γρηγόριο Β’ τὸν Κύπριο ἀπόσπασμα, τὸ ὁποῖο εἰσάγεται μὲ τὴν φράση «*εἴ τις προὔτεινεν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς δι’ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, καθὼς τισι τῶν ἁγίων εἴρηται εὐσεβῶς*», ἀφοῦ ὡς γνωστὸν ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ ἀνέκδοτου ἔργου τοῦ Θεοδώρου Μουζά-λωνα «*κατὰ τῶν τοῦ Βέκκου βλασφημιῶν*»¹¹.

Ἡ παρούσα σύγχυση προκλήθηκε ἀφ’ ἑνὸς ἀπὸ τὴν παρουσία ὁλόκληρου τοῦ ἔργου τοῦ Θεοδώρου Μουζάλωνα σὲ σημαντικοὺς κώδικες ποὺ περιέχουν καὶ ἔργα θεολογικά τοῦ Γρηγορίου Β’ (Bibliotheca Publicae Universitatis Leidensis 49, XIV αἰώνα, φφ 103-108 καὶ Marc. Grec. clas. II 169a XVII αἰώνα, φφ 404-426), καὶ ἀφ’ ἑτέρου ἀπὸ τὸν ἀντιγραφέα τοῦ κώδικα E.B.E. 2092, XVI αἰώνα, ὁ ὁποῖος πραγματοποίησε καὶ τὴν πρώτη ἔκδοση τῆς συντομῆς μορφῆς τοῦ ἀντιρρητικοῦ λόγου τοῦ Γρηγορίου Β’.

Ἡ ταύτιση τῶν δύο μορφῶν, τοῦ ἀντιρρητικοῦ δηλαδή λόγου καὶ τοῦ «*Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος*», ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ἄλλες ἔμμεσες πηγές, σύγχρονες τοῦ Γρηγορίου Β’, ὅπως τὰ ἔργα κυρίως τῶν Ἰωάννη Βέκκου καὶ Κωνσταντίνου Μελιτηνιώτη, ἐνῶ παράλληλα ἐπιλύονται καὶ ἄλλα προβλήματα χρονολογίας, ἐκδόσεων, μεταφράσεων καὶ κυρίως γνησιότητας, τέλος, μὲ βάση τὶς ἐσωτερικὲς μαρτυρίες τοῦ λόγου καὶ σύγχρονες ἱστορικὲς πηγές, διερευνῶνται τὰ αἷτια συγγραφῆς του καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ παραλήπτη «*Δημητρίου*».

Ἡ ταύτιση ὁμῶς τῶν δύο ἔργων δημιουργεῖ καὶ ἓνα ἄλλο ἐξίσου σοβαρὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖο καλούμεθα νὰ ἐπιλύσουμε, ἐὰν δηλαδή ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Β’ εἶναι συντάκτης τελικὰ ἔργου μὲ θέμα τὴν περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος προβληματικὴ, ἐφόσον στὴ χειρόγραφη παράδοση συναντῶνται ἔργα μὲ τὸν αὐτὸ τίτλο, τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται σ’ αὐτόν.

Ἀπὸ τὴν ὅλη ἔρευνα καὶ μελέτη ἀποδεικνύεται, ὅτι ὁ πατριάρχης οὐδέποτε συντάξε ἔργο μὲ τέτοιο τίτλο καὶ περιεχόμενο, ἢ δὲ ἀπόδοση σ’ αὐτόν τῆς πατρότητας κάποιων ἔργων εἶναι λανθασμένη. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ἐπιβε-

10. Β. Ψευτογκᾶ, Στοιχεῖα ἐκκλησιαστικῆς γραμματολογίας μὲ ἀνθολόγιο πατερικῶν ἔργων, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 128.

11. PG 142, 290B - 300B. Καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς ἔχουν συντάξει ἀνάλογες κατὰ τοῦ Βέκκου πραγματείες, ὅπως ὁ Ἀρσένιος Περγάμου (Paris. grec. 1303, XIV-XV αἰώνα, φφ 78τ κ.ἐξ. καὶ Paris. grec. 1258, XVI αἰώνας φ 29 κ.ἐξ.: «*Πρὸς τὸν θεοκατάρτατον Βέκκον*». Πρβλ. M. O m o n t, Inventaire Sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale et des autres Bibliothèques de Paris et des Départements, Vol. I, Paris 1886, σελ. 294 καὶ 278. V. Laurent, Le métropolitaine de Pergame Arsène, mélode et polémiste antilatin, ἐν R.E.B. 15(1957), σελ. 123-130).

βαιώνει την χειρόγραφη παράδοση, ή οποία αποδίδει τὸ ἔργο «Κατὰ Λατίνων» στὸν λόγιο Μανουὴλ Μοσχόπουλο, ἀνεπιθὸ τοῦ μητροπολίτη Κρήτης καὶ προέδρου Λακεδαιμόνος Νικηφόρου Μοσχόπουλου, καὶ θεμελιώνει τὴν «ἀντίρρηση» τοῦ Γεωργίου Μετοχίτη. Τὸ δεύτερο ἔργο, τὸ περιεχόμενο στὸ χειρόγραφο Paris Coisl. 192, πιθανῶς νὰ ἀποτελεῖ ἀπόσπασμα ἔργου περὶ ἐκπορεύσεως, τοῦ ὁποίου ὁμως οἱ ἐκφράσεις καὶ οἱ θεολογικὲς ἀντιλήψεις εἶναι ξένες πρὸς αὐτὲς τοῦ πατριάρχη Γρηγορίου Β' τοῦ Κυπρίου.

Νομίζουμε ὅτι μὲ τὴν παρούσα ἱστορικὴ καὶ γραμματολογικὴ ἔρευνα τοῦ ἀντιρρητικοῦ λόγου τοῦ Γρηγορίου Β' ἐπιλύονται καὶ ἄλλα προβλήματα, τόσον ὅσον ἀφορᾷ τὸν χρόνο δράσης τοῦ πατριάρχη, ὅσον καὶ τῆς ἰδεολογικῆς σταθερότητάς του, ἀναφορικῶς μὲ τὸ θεολογικὸ πρόβλημα τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος¹² καὶ τὸ γεγονός τῆς ἔνωσης τῶν Ἐκκλησιῶν. Σύγχρονες ἀντιλήψεις, οἱ ὁποῖες θεωροῦν ὅτι ὁ πατριάρχης ἐξέφραζε ἀπόψεις ὡς πρὸς τὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσης καὶ τὸ filioque διαφορετικὲς, ὅταν ἦταν αὐτοκράτορας ὁ Μιχαὴλ ὁ Η', καὶ διαφορετικὲς, ὅταν ἦταν ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Β'¹³, δὲν βρίσκουν ἔρεισμα, γιατί θεολογικὰ μὲν ὁ Γρηγόριος Β' ἔμεινε ἀμετακίνητος στὶς θεολογικὲς ἀπόψεις του κατὰ τοῦ filioque, ἀναφορικῶς δὲ πρὸς τὴν ἔνωση διαφοροποιήθηκε, ὅταν πλέον ἀντιλήφθηκε, ποιά ἦταν ἡ πολιτικὴ τῆς Δύσης καὶ συγκεκριμένως τοῦ πάπα, κυρίως δὲ τὸ πῶς θεωροῦσε τὴν ἔνωση μὲ τὴν ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς, μετὰ τὴν σύνοδο τῆς Λυῶνος Β' (1274).

12. Γιὰ τὴν περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλία του βλ. Χρυσοστόμου Σαββάτου, Ἡ θεολογικὴ ὁρολογία καὶ προβληματικὴ τῆς πνευματολογίας Γρηγορίου Β' τοῦ Κυπρίου, Κατερίνη 1997 (Διδακτορικὴ διατριβή) (ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).

13. Βλ. St. Runciman, The last byzantine renaissance, Cambridge University Press 1970 (ἑλλην. μτφ., Ἀθήνα 1980, σελ. 7). H. Hunger, Βυζαντινὴ Λογοτεχνία. Ἡ λογία κοσμικῆ γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν, τόμ. Α', Ἀθήνα 1987, σελ. 261. Πρβλ. Μ. Ὀρφανοῦ, Κωνσταντίνου Μελιτηνιώτου, Λόγοι Ἀντιρρητικοὶ δύο. Νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενοι (editio princeps), Ἀθήνα 1986, σελ. 70.

1. Ἡ χειρόγραφη παράδοση καὶ ἡ σχέση τῶν δύο ἔργων

I. *Escorial Grec. 456* (*Ψ. III. 1*), XIV αἰώνα. Περιλαμβάνει στὰ φφ. 134-151 ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου· PG 142, 271 B₁ - 272 A₂. PG 142, 272 A₃ - 273 A₁₆. PG 142, 273 A₁₆ - 274 B⁹. PG 142, 274 B₉ - 278 D₈. PG 142, 296 D₂ - D₁₅¹.

II. *Bibliotheca Publicae Universitatis Leidensis 49*, χάρτινος 245X170, XIV αἰώνα, φφ. 89-103².

Ὁ κώδικας ἀποτελεῖ μία συλλογὴ τῶν ἔργων, ἐκδιδομένων καὶ ἀνεκδότων, τοῦ πατριάρχη Γρηγορίου Β΄ τοῦ Κυπρίου, ἐνῶ παρεμβάλλονται καὶ ἔργα τοῦ Μεγάλου Λογοθέτη Θεοδώρου Μουζάλωνα (φφ. 103-108), Μανουὴλ Μοσχόπουλου (φφ. 114-116) καὶ οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Φαλαρίδη (φφ. 118-126).

Στὸ περιθώριο τοῦ φ. 127 ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή «<ἰησοῦ> Χριστέ βοήθει τῶ σῶ δούλῳ γεωργίῳ τῶ γαλησιώτῃ» χωρὶς βέβαια νὰ ἐπιβεβαιώνεται, ὅτι ὁ κώδικας ἀποτελεῖ ποίημα τοῦ Γεωργίου Γαλησιώτη, ἄποψη τὴν ὁποία ἀποδέχεται καὶ ἡ σύγχρονη ἔρευνα³.

1. G. H. de Andres, *Catalogo de los códices griegos de la Real Biblioteca de El Escorial*, Tom. III, Madrid 1964, σελ. 54.

2. K. A. D. E. Meyier (E. Hulshoff Pol), *Codices Bibliothecae Publicae Graeci Bibliotheca Universitatis Leidensis*, Lugduni Batavorum 1965, σελ. 67-69.

3. Βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὸν κώδικα βλ. W. Lameere, *La tradition manuscrite de la correspondance de Grégoire de Chypre, Patriarche de Constantinople*, Bruxelles - Rome 1937, σελ. 38 κ.ἐξ. Inmaculada Pérez Martín, *El Patriarca Gregorio de Chipre (ca 1240-1290) y la transmisión de los textos clásicos en Bizancio*, Madrid 1996, σελ. 327, 355, 357. S. Kotzabassi, *Die handschriftliche Überlieferung der rhetorischen und hagiographischen Werke des Gregor von Zypern*, Wiesbaden 1998, σελ. 126-128.

Γὰ τὸν ἀντιγραφέα Γεώργιο Γαλησιώτη βλ. M. Vogel - V. Gardthausen, *Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance*, Leipzig 1909, σελ. 72. F. Halkin, *Manuscripts Galesiotes*, ἐν *Scriptorium* 15 (1961), σελ. 221-227. A. Turym, *Dated Greek Manuscripts of the Thirteenth and Fourteenth centuries in the Libraries of Great Britain*, *Dumbarton Oaks Studies* 17, Washington 1980, σελ. 35. H. Hunger - E. Gamillscheg - D. Harlfinger, *Repertorium der griechischen Kopisten 800-1600*. I. *Handschriften aus Bibliotheken Grossbritanniens*, Vienna 1981, no 57. II. *Handschriften aus Bibliotheken Frankreichs*, Vienna 1989, no 77. Inmaculada Pérez Martín, *El Vaticanus Gr. 112 y la evolución de la grafía de Jorge Galesiotes*, ἐν *Scriptorium* XLIX (1995), σελ. 42-59 plan. Στ. Παπαδοπούλου, *Γαλησιώτης Γεώργιος*, ἐν *Θ.Η.Ε.* 4(1964), στ. 172-173. D. Reinsch, *Die Briefe des Matthaios von Ephesos im Codex Vindobonensis Theol. Gr. 174*, Berlin 1974, σελ. 26-39. Στ. Ἰ. Κουρούση, *Ἡ πρώτη ἡλικία καὶ ἡ πρῶτος σταδιοδρομία τοῦ πρωτεκδικίου καὶ εἴτα σακελλαρίου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Γεωργίου Γαλησιώτου (1278/80-1357)*, ἐν *Ε.Ε.Β.Σ.* 44(1979-1980), σελ. 377-386). Carla Caiazzo, *Una «consolatio» di Giorgio Galesiota*, ἐν

Ἡ παρὼν κώδικας μαζί με τὸν Marc. Grec. clas. II 169α ἀποτελοῦν τὴν πληρέστερη συλλογὴ ὁλόκληρου τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Β', με μόνη ἐξαιρέση ἴσως τὴν συλλογὴ τῶν ἐπιστολῶν του, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀριθμὸ αὐτῶν.

III. *Ambros. 506 (M 15 Sup)*, XIV-XV αἰώνα, περιέχει στὸ φ. 104 ἀπόσπασμα τοῦ ἔργου⁴.

IV. *Paris. Grec. 364*, XIV-XV αἰώνα, περιέχει στὸ φ. 171α ἀπόσπασμα τοῦ ἔργου⁵.

V. *Ambros. 270 (Eq sup olim. T 89)*, XIV αἰώνα, περιλαμβάνει στὰ φφ. 7-25 ἀπόσπασμα τοῦ ἔργου· PG 142, 269-270 B, 271 D - 290B⁶.

VI. *Ξενοφῶντος 716 (14)*, XIV (ἀρ. 27)⁷. Χάρτινος κώδικας.

VII. *Vatic. Grec. 482*, XIV αἰώνα, περιλαμβάνει στὸ φ. 19 ἀπόσπασμα τοῦ ἔργου· PG 142, 269 B - C₁₀⁸.

VIII. *Vatic. Grec. 671 (818)*, XIV αἰώνα, φφ. 116-133_v⁹.

Studi Bizantini e Neogreci, Galatina 1983, σελ. 469-472. Στ. Ἰ. Κουρούση, Αἱ ἐν τῷ κώδικι Patm 366 χεῖρες τοῦ Γεωργίου Γαλησιώτου καὶ τοῦ Φιλοθέου Σηλυβρίας ταυτιζομένου πρὸς τὸν γραφέα Α τοῦ Κώδικος Upsal. Gr. 28, ἐν Griechische Paläographie und Kodikologie, Berlin 1983, σελ. 65-66. H. Hunger - I. Sevcenko, Des Nikephoros Blemmydes Βασιλικὸς Ἄνδριάς und dessen metaphrase von Georgios Calesiotes und Georgios Oinaiotos, Wien 1986. E. Trapp, ἐν P.L.P., no 3528. C.N. Constantinides, Higher education in Byzantium in the thirteenth and early fourteenth centuries (1204-ca 1310), Nicosia 1982, σελ. 46 ὑποσ. 80 καὶ σελ. 59 ὑποσ. 46. H. Hunger, Duktuswechsel und Duktusschwankungen. Zum versuch einer paläographischen Präzisierung von Handgrenzen, ἐν Bolletino della Badia greca di Grottaferata 45 (1991), σελ. 72-73. Paolo Eleuteri e Antonio Rigo, Eretici Dissidenti, musulmani ed Ebrei a Bizanzio. Una raccolta eresologica del XII secolo, Venezia 1993, σελ. 26 ὑποσ. 6. Inmaculada Pérez Martin, El patarca Gregorio de Ghypre (ca 1240-1290) y la transmission de los textos clásicos en Bizancio, Madrid 1996, σελ. 295, 327, 328, 330-331, 343 ὑποσ. 92, 355. S. Mergiali, L'enseignement et des lettrés pendant l'époque des Paléologues (1261-1453), Ἀθήνα 1996, σελ. 30-31, 47.

4. A. Martini - D. Bassi, Catalogus Codicum Graecorum Bibliothecae Ambrosianae, Milan 1906, vol. II, σελ. 609.

5. H. Omont, Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale et des autres bibliothèques, de Paris et des Departements, Paris 1886, tom. I, σελ. 38.

6. A. Martini - D. Bassi, Ἐνθ' ἄνωτ. vol. I, σελ. 299.

7. Σ. Λάμπρου, Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos, Cambridge 1895, vol. I, σελ. 62.

8. R. Devreesse, Codices Vaticani graeci. Tomus II. Codices 330-603, Città del Vaticano 1937, σελ. 284.

9. R. Devreesse, ἔνθ. ἄνωτ., Tomus III. Codices 604-866, Città del Vaticano 1950, σελ. 120.

IX. *Madrid 93, Biblioteca Nacional*, Χάρτινος κώδικας 198X158, φφ. Π + 263. XV αἰώνα, τὸ ἔργο περιέχεται στὰ φφ. 49-71¹⁰.

‘Ο κώδικας εἶναι «*Κωνσταντίνου τοῦ Λασκάρεως κόπος καὶ κτῆμα*» (φ 1) καὶ ὅπως μαρτυρεῖται στὸ φ 87ν ἀντιγραφείας εἶναι ὁ μητροπολίτης Ρόδου Νεῖλος· «*Νεῖλου μητροπολίτου Ρόδου τὰ γράμματα*»¹¹.

X. *Μονὴ Καλαβρύτων - Μέγα Σπήλαιο 62*, χάρτινος 285X210, φφ 455, XV αἰώνα. Τὸ χειρόγραφο χάθηκε μὲ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ μοναστηριοῦ¹² τῆς 17 Ἰουλίου 1934. Ἀπὸ τὴν περιγραφή τοῦ Ν. Βέη πληροφοροῦμεθα ὅτι στὸ περιθώριο τοῦ φ 2 (in marg) ἀναγράφεται «*ἐκ τῶν τοῦ Ἰγνατίου Ἱεροδιακόνου τοῦ Λεσβίου αψωσ*» (βλ. σελ. 63) καὶ στὸ φ 7 ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή· «*... λόγος ἀντιζήτητικὸς κατὰ τῶν τοῦ βέκου (sic) τῶν Λατίνων βλασφημιῶν*», τὸ ὁποῖον ἀποδίδει στὸ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριο τὸν Κύπριο (σελ. 61).

XI. *Μόσχα, Συνοδικὴ Βιβλιοθήκη 418, C363/CCCL*, XV αἰώνα. Στὰ φφ 343-354¹³ περιέχεται τὸ ἔργο μὲ ἐπιγραφή «*Γεωργίου Κυπρίου κατὰ Βέκκου*», ἐνῶ ὁ κώδικας εἶναι «*Ἀρσενίου τοῦ Βατοπεδινοῦ*». ‘Ο κώδικας, ἐκτὸς τοῦ θεολογικοῦ αὐτοῦ ἔργου, περιλαμβάνει καὶ τοὺς δύο ἐγκωμιαστικούς λόγους τοῦ πατριάρχου στὸν ἅγιο Γεώργιο τὸν τροπαιοφόρο (φ 365 κ.ἐξ.) καὶ στὸν ἅγιο Εὐθύμιο ἐπίσκοπο Μαδύτων (φ 375 κ.ἐξ., ἔκδ. Ἀρσενίου 1889).

XII. *Ἰβήρων 4508 (388)*, χαρτῶος κώδικας 23X15, XVI αἰώνα, φφ 637α - 643α¹⁴. Στὸν κώδικα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ πατριάρχου, περιλαμβάνεται καὶ τὸ ἀπόσπασμα ἔργου τοῦ Θεοδώρου Μουξάλωνα, «*εἰ τις προὔτεινεν ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς*» (φ 643α - 645β, ἔκδ. PG 142, 290B - 300B).

10. G. de Andres, *Catalogo de los códices griegos de la Biblioteca Nacional, Madrid 1987*, σελ. 169.

11. Πρβλ. Vogel - Cardthausen, *Die griechischen Schreiber*, σελ. 329.

12. Ν. Βέη, *Κατάλογος τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Πελοποννήσῳ μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου*, tom I, Leipzig - Ἀθῆναι 1915, σελ. 61.

13. Archim Vladimir, *Sistematiceske opisanie ru Kopisej Moskovskoj Sinodalnoj (Patriarsej) Biblioteki I. Rukopisi graceskija, Moskba 1894*, σελ. 631. S. Kotzabassi, Ἐνθ’ ἄνωτ., σελ. 144.

14. Σ. Λάμπρου, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἑλληνικῶν κωδίκων*, Cambridge 1900, II, σελ. 132. Βιβλιογραφία γιὰ τὸν κώδικα βλ. Β. Ψευτογκᾶ [B. Pseftongas], *Le codex 388 du Monastère Iviron, dit Ὁμεανός, ἐν Cyrillomethodianum 5 (1981)*, σελ. 135-145. Γ. Κ. Παπάζογλου, *Μερικὲς παρατηρήσεις στὸ βιβλίον μέγα τὸ καλούμενον Ὁμεανός, ἐν Θεολογία 57(1986)*, 882-884. A. Fyrgios, *Barlaam Calabro, Opere contro i Latini. Introduzione, Storia dei testi, edizione critica, traduzione e indici, vol I, Città del Vaticano 1998 (Studi e Testi 347)*, σελ. 49.

XIII. Ἀθηνῶν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη 2092 (Γυμνασίου Θεσσαλονίκης 23), XVI αἰώνα, φφ 378-396¹⁵. Περιέχει τὴν σύντομη μορφή τοῦ κειμένου (PG 142, 269-290, 36). Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν τοῦ κώδικα ὁ μὲν D. Serruys τὸν τοποθετεῖ στὸν 18ο αἰώνα, ὁ δὲ Λ. Πολίτης στὸν 17ο αἰώνα, στὴν τελευταία τέλος ἔρευνα τοῦ R. Sinkewicz ὁ κώδικας χρονολογεῖται στὸν 16ο αἰώνα. Μὲ ἐρυθρὰ μελάνη διακρίνονται τὰ ἔργα μεταξὺ τους καὶ στὸ περιθώριον κάθε σελίδας δηλώνεται τὸ περιεχόμενον. Τὸ συγκεκριμένον ἔργον ἐπιγράφεται «Γρηγορίου [τοῦ Κυπρίου], πρὸς Λατίνους».

XIV. Διονυσίου 3814 (280), XVI αἰώνα, με ἀριθμὸ 5¹⁶, (χάρτινος κώδικας).

XV. Ἀλεξάνδρεια, Πατριαρχικὴ Βιβλιοθήκη 288 (911), XVI αἰώνα, φφ 61r-79r¹⁷. Ὁ κώδικας εἶναι κτῆμα τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἰωακείμ (1487-1567) καὶ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ἔργου ἀρκετὰ ἀνορθόγραφη: «γεωργίου τοῦ κυπρίου, λόγος ἀντηριτικός (sic) κατὰ λατίνων».

XVI. Μόσχα, Συνοδικὴ Βιβλιοθήκη 247 (509/II XLVI), XVI αἰώνα, φφ 117-140¹⁸. Ὁ κώδικας, ὅπως μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὴν ὑποσημείωσιν, ἦταν κτῆμα τῆς μονῆς Ἰβήρων «τῶν Ἰβήρων», τὸ δὲ ἔργον φέρει ἐπιγραφὴν: «Γεωργίου Κυπρίου κατὰ Βέγκου βλασφημιῶν».

XVII. Μόσχα, Συνοδικὴ Βιβλιοθήκη 249 (70/LXXI), XVI αἰώνα, φφ 235v -245v¹⁹. Περιέχει τὴν σύντομη μορφή τοῦ κειμένου (PG 142, 269-290, 26). Ὁ κώδικας προέρχεται ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη, ὅπως ἄλλωστε μαρτυρεῖ καὶ ἡ ὑποσημείωσιν: «καὶ τοῦτο σὺν τοῖς ἄλλοις κτῆμα ἐστὶν Νεοφύτου Θεσσαλονίκης», ὅπως δ' ἀπέδειξε ὁ B. L. Fonkitch, εἶναι ἀντίγραφο τοῦ κώδικα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν 2092, ὁ ὁποῖος ἐπίσης προέρχεται ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη²⁰. Τὸ ἔργον φέρει τὸν τίτλον: «Γρηγορίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Πρὸς Λατίνους».

15. D. Serruys, Catalogue des manuscrits conservés au Gymnase grec de Salonique, ἐν Revue des bibliothèques 13(1903), σελ. 35. Πρὸβλ. R. Sinkewicz, Saint Gregory Palamas, The One hundred and fifty chapters. A critical Edition, Translation and Study, Toronto, Ontario, Canada 1988, σελ. 62-64. Λ. Ν. Πολίτου (μὲ τὴν συνεργασίαν Μαρίας Λ. Πολίτη), Κατάλογος Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος ἀρ. 1857-2500, Ἀθῆναι 1991, σελ. 126-128.

16. Σ. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἑλληνικῶν κωδίκων, Cambridge 1895, I, σελ. 400.

17. T. D. Moschona, Κατάλογοι τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀλεξανδρείας, τόμ Α', Ἀλεξάνδρεια 1945, σελ. 255.

18. Archim Vladimir, Sistematicheskve opisaniie rukopisej Moskovskoj Sinodalnoj (Patriarsej) Biblioteki, I, σελ. 329-330.

19. Archim Vladimir, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 332-335.

20. B. L. Fonkitch, Ierusalimskiy Patriarkh Disifey i ego rukopisi v. Moske, ἐν

XVIII. *Vindob. Theol. gr. 245*, χάρτινος 201/207X157/162m II, XVI αἰώνα, φφ 99ν -141r²¹.

XIX. *Μόσχα, Συνοδικὴ Βιβλιοθήκη 254 (442/CCCXCVI)*, XVII αἰώνα, φφ 1-35²². Ὁ κώδικας προέρχεται ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἦταν κτῆμα τοῦ Χρυσάνθου, ὅπως διαβάζουμε στὸ φ1· «Ἐκ τῶν Χρυσάνθου Ἱεροσολυμίου βιβλίων» (1707-1731)^{22α}, ἀποτελεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς κώδικες ποὺ μετέφερε ὁ ἴδιος στὴν Μόσχα πρὸς ἔκδοσιν^{22β}.

XX. *Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας 11*, χάρτινος 0,265X198, XVIII αἰώνα, φφ 133-190²³. Ὁ κώδικας ἐκτὸς ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο ἔργο τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Β’ περιλαμβάνει καὶ τὴν «Ἐκθεση τοῦ Τόμου» (φ 105 κ.ξξ.). Σημαντικὴ εἶναι ἡ ἀνεπίγραφη πραγματεία, ἡ ὁποία παρατίθεται ἀπὸ τὸ φ 190 ξξ. «περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος» καὶ ἡ ὁποία, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ν. Βέης, «φέρει χειρὶ μεταγενεστέρα τὴν ἐσφαλμένην ἐπιγραφὴν “Βέκκου τοῦ αἰρετικοῦ καὶ λατινόφρονος” inc. Πρόσσεχε οὐρανὲ καὶ λαλήσω καὶ ἀκουέτω γῆ ῥήματα διὰ στόματός μου... des. Ἡμεῖς δὲ ἐκάστοτε τῶ ἀγαθῶ πνεύματί σου καθοδηγῶν...».

XXI. *Marc. Grec. clas. II 169a*, χάρτινος 192X124/210X160/158X115, XVIII αἰώνα, φφ 337-393. Ὁ κώδικας εἶναι συλλογὴ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Γρηγορίου Β’, ἐνῶ παρεμβάλλονται ἕνα ἔργο τοῦ Μεγάλου Λογοθέτη Θεοδώρου Μουζάλωνα (φφ 404-426) καὶ μία ἐπιστολὴ τοῦ Γεωργίου Μοσχάμπαρα (φ 430). Ἡ συλλογὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη (Α’ φφ 1-426. Β’ φφ 1-432) καὶ εἶναι μία πρώτη προσπάθεια «τύποις» ἔκδοσης τῶν ἔργων τοῦ πατριάρχου στὴ σειρὰ *Veneta Historiae Byzantinae*, ἡ ὁποία ὁμως δὲν πραγματοποιήθηκε ποτέ, ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὸ ἀτελὲς τῆς μορφῆς τῆς ἔκδοσης. Ἀπὸ τὸ ἐξώφυλλο τοῦ κώδικα πληροφορούμεθα ὅτι προ-

Vizantijskiy Vremennik 29 (1969), σελ. 275-278. Τοῦ ἰδίου, *Grechsko - Russie Kul'turnye Svyazi v XV-XVII vv*, Moscow 1977, σελ. 205-207. Πρβλ. R. Sinkewicz, *Saint Gregory Palamas, The One hundred and fifty chapters. A critical edition, Translation and Study*, Toronto, Ontario, Canada, 1988, σελ. 65. B. L. Fonkic - F. B. Poljakov, *Greceskie rukopisi moskovskoj Sinodal'noj biblioteki*, Moskva 1993, σελ. 91. A. Fyrgios, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 50.

21. H. Hunger - W. Lackner - Ch. Hannick, *Katalog der Griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*, vol. III, 3 Codices Theologici 201-337, Wien 1992, σελ. 158.

22. Archim Vladimir, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 348.

22α. Πην. Στάθη, Χρυσάνθος Νοταρᾶς Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, Πρόδρομος τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, Ἀθήνα 1999, σελ. 63-78.

22β. Πρβλ. Πην. Στάθη, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 156.

23. Ν. Βέης, ἐν ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ ΣΤ' (1909), σελ. 239.

έρχεται από τὸ Collegii s.s. Rosarii τῆς περιοχῆς Gesuita alle Zattere, ἐνῶ στὴ ράχη του ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή «*Γρηγορίου του Κυπρίου τα εὕρισκομενα T.I.*»²⁴.

Ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν χειρόγραφο παράδοση τοῦ ἔργου, ἔχουμε μία τριμερῆ ταξινόμηση. α) Τὰ χειρόγραφα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα περιέχουν ὁλόκληρο τὸν «*Ἀντιῳρητικὸν λόγον*» τοῦ Γρηγορίου Β' κατὰ τοῦ Ἰωάννη Βέκου. β) Τὰ χειρόγραφα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα παραδίδουν τὴν συνεπτυγμένη μορφή τοῦ κειμένου, ὅπως αὐτὸ ἔχει ἐκδοθεῖ στὴν PG καὶ στίς ἄλλες ἐκδόσεις (Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν 2092 καὶ Μόσχας Συνοδικῆς Βιβλιοθήκης 249) καὶ γ) Τὰ χειρόγραφα τὰ ὁποῖα διασώζουν μόνο ἀποσπάσματα τοῦ συγκεκριμένου λόγου. Ἔτσι λοιπὸν ὁ «*Ἀντιῳρητικὸς λόγος*» τοῦ Γρηγορίου Β' στὴν ὁλότητά του παραμένει ἀνέκδοτος, ἐνῶ ἡ «*σύντομη*» μορφή τοῦ κειμένου ἀποτελεῖ μερικὴ ἔκδοση αὐτοῦ. Μία σύγκριση τῶν δύο μορφῶν ἐπιβεβαιώνει τὴν παραπάνω θέση.

Γιὰ τὴν σύγκριση χρησιμοποιήθηκαν, γιὰ μὲν τὸ ἐκδεδομένο κείμενο, ἡ ἔκδοση στὴν PG, γιὰ δὲ τὸ ἀνέκδοτο τὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου τῆς Βιεννέζικης Βιβλιοθήκης Vindob. Theol. gr. 245, γιὰτι θεωροῦμε ὅτι παραδίδει τὸ καλύτερο κριτικὰ κείμενο τοῦ λόγου.

24. E. Mioni, *Codices Graeci manuscripti Bibliothecae Divi Marci Venetiarum*, vol. I, 2 Pars altera, Roma 1972, σελ. 93-95. S. Kotzabassi, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 217.

Vindob. Theol. gr. 245 (XVI αἰώνα)	PG 142, 269-290, 26
<p>«Γεωργίου τοῦ Κυπρίου λόγος ἀντιδρῆτικὸς τῶν τοῦ Βέκκου βλασφημῶν δογμάτων ἐκδοθεὶς πρὸ τοῦ ψήφω Θεοῦ εἰς τὸν πατριαρχικὸν ἀνελθεῖν αὐτὸν θρόνον».</p>	<p>«Τοῦ μακαρίτου Γρηγορίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κυπρίου περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος»</p>
<p>Inc. «Ὅκ ἔγω γε θαυμάζω, φιλότης...»</p>	
<p>φφ 99v - 103r, 7. φφ 103r, 7 - 106v, 9. φφ 106v, 9 - 108v, 1. φφ 108v, 2 - 109v, 10. φφ 109v, 10 - 110v, 15. φφ 110v, 16 - 110v, 19. φφ 110v, 19 - 111r, 9. φφ 111r, 9 - 111r, 10. φφ 111r, 10 - 111r, 19. φφ 111r, 19 - 115r, 2. φφ 115r, 2 - 117v, 10. φφ 117v, 10 - 117v, 13. φφ 117v, 13 - 121v, 13. φφ 121v, 13 - 123r, 4. φφ 123r, 5 - 124r, 10. φφ 124r, 10 - 124r, 12. φφ 124r, 12 - 124v, 3. φφ 124v, 3 - 124v, 4. φφ 124v, 4 - 127v, 18. φφ 127v, 18 - 19. φφ 128r, 1 - 132v, 14. φφ 132v, 14 - 134r, 3. φφ 134r, 3 - 141r.</p>	<p>269 - 272 A₂ — 272 A₃ - 273 B₁ — 273 B₁ - 274 A₃ — 274 A₄ - 274 A₁₅ — 274 B₁₋₈ — 274 B₈ - 276 B₇ — 276 B₇ - 279 A₇ — 279 A₇ - 279 D₈ — 279 D₉ - 280 A₅ — 280 A₅ - 282 A₁₅ — 282 A₁₅ - 285 C₁ — 285 C₁ - 290 B₁₁.</p>
<p>des: «... ὑπὸ μηδενὸς σαλευομένου»</p>	

2. Ἐκδόσεις

Ὅταν ἀναφερόμεθα στίς ἐκδόσεις τοῦ ἔργου, ἐννοοῦμε τῆς «σύντομης» μορφῆς τοῦ λόγου, γιὰ τὴν ὁποίαν ἔχουμε τρεῖς βασικὲς ἐκδοτικὲς προσπάθειες.

α) Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, *Τόμος Ἀγάπης κατὰ Λατίνων*, Ἰάσιον 1698, σσ. 387-413²⁵.

Ὅπως πληροφοροῦμεθα ἀπὸ τὴν Εἰσαγωγή τῆς παρούσας ἔκδοσης: «*Δέκατον πέμπτον σύγραμμα (;) ἐστὶ τὸ τοῦ μακαρίτου γρηγορίου τοῦ κυπρίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὃς οὖν ἐπὶ ἀνδρονίκου τοῦ γέροντος ἦτοι τοῦ Β' τῶν παλαιολόγων καὶ ἠγωνίσθη κατὰ τοῦ βέκκου καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ... καὶ συνέγραψεν καὶ τὴν παροῦσαν πραγματείαν ἀποδεικνύων καὶ αὐτὸς πᾶσι τρόποις ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ πατρὸς, οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, ἐν ἧ ἀναιρεῖ καὶ τὰς τότε προβαλλομένας ἐνστάσεις καὶ ἀντιθέσεις παρὰ τοῦ βέκκου καὶ τῶν ἀρχιδιακόνων κωνσταντίνου μελιτινιώτου καὶ γεωργίου μετοχίτου καὶ τοῦ πάπα γρηγορίου τοῦ δεκάτου καὶ ἀπλῶς τῶν παπιστῶν, τὸ ὁποῖον σύγραμμα (;) εὔρομεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τινὶ βιβλίῳ ἀρχαιοτάτῳ καὶ μεταγράψαντες μετ' ἐπιμελείας ἐτυπώσαμεν*». Ἀπὸ τὸ μακροσκελέστατο αὐτὸ εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα ἀντλοῦμε μία βασικὴ καὶ σημαντικὴ πληροφορία, ὅτι τὸ χειρόγραφο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀντέγραψε τὸ ἔργο ὁ Δοσιθέος Νοταρᾶς, πατριάρχης Ἱεροσολύμων²⁶, βρισκόταν στὴν Κωνσταντινουπόλη καὶ ἦταν ἀρχαιότερο, ὅπως δ' ἀπέδειξε ὁ ρώσος μελετητῆς Β. L. Fonkich²⁷, εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθμ. 249

25. Σχετικὰ μὲ τὸ ἔργο «Τόμος Ἀγάπης κατὰ Λατίνων» βλ. Δ. Οἰκονομίδου, *Τὰ ἐν Μολδαβίᾳ Ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα καὶ αἱ ἐκδόσεις αὐτῶν (1642-1821)*, ἐν ΑΘΗΝΑ 75 (1974-1975), σελ. 272-273. Ἰ. Ντουρᾶ, *Ὁ Δοσιθέος Ἱεροσολύμων καὶ ἡ προσφορὰ αὐτοῦ εἰς τὰς Ρουμανικὰς χώρας καὶ τὴν Ἑκκλησίαν αὐτῶν*, Ἀθήναι 1977 (Διδ. διατρ.), σελ. 228-237. Α. Fyrigos, *Per l'identificazione di alcune opere ignoti auctoris contenute nel TOMOS ΑΓΑΠΗΣ di Dositeo, patriarca di Gerusalemme (e recupero di un opuscolo antilatino di Barlaam Calabro)*, ἐν R.S.B.N. 20-21 (XXX-XXXI) 1983-1984, σελ. 171-190.

26. Γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ πατριάρχου Δοσιθέου Ἱεροσολύμων βλ. Ἰ. Καρμίρη, *Ἡ ὁμολογία τῆς ὀρθοδόξου πίστεως τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου*, ἐν ΘΕΟΛΟΓΙΑ 19 (1941-1948), σελ. 693-707 (ὄπου καὶ βιβλιογραφία). Ἀ. Ε. Καραθανάση, *Οἱ Ἑλληνες λόγιοι στὴ Βλαχία (1670-1714)*, Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 109-114. 162-164. Τοῦ ἰδίου, *La participation des Serbes au mouvement antiottoman des princes de Valachie Cantacuzéne et Brancovean et des patriarches orthodoxes Dosithéos Notaras et Dionysion Mousélimis XVII-XVIII siècles*, ἐν *Balkan Studies* 24 (1983), σελ. 455-463.

27. Β. L. Fonkich, *IerusalimsKiy patriarch Disifey i eco rukopisi V. Moskve*, ἐν *Vizantiyskiy Vremennik* 29 (1969), σελ. 275-278. Τοῦ ἰδίου, *Grechsko - Russkie Kul'turnye svyazi v XV-XVIIvv*, Moscow 1977, σελ. 205-107.

(70/LXXI) τῆς Συνοδικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας, «κτῆμα Νεοφύτου Θεσσαλονίκης», τὸ ὁποῖο κατὰ τὸν R. Sinkewicz²⁸, ἀποτελεῖ ἀντίγραφο τοῦ ὑπ’ ἀριθμ. 2092 χειρογράφου τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν, τοῦ Γυμνασίου τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ δύο κώδικες σχετίζονται ὄχι μόνο ὡς πρὸς τὰ ἀριθμούμενα λευκὰ φύλλα ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν κριτικὴν παράδοση τοῦ κειμένου, ἐπιπλέον δὲ φέρουν ὡς κοινὴ προσθήκη τὸ ἀπόσπασμα τοῦ ἔργου τοῦ Μεγάλου Λογοθέτου Θεόδωρου Μουζάλωνα: «εἷς τις προὔτεινεν, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς δι’ Υἱοῦ ἐκπορεύεται κατὰ τινος τῶν ἁγίων εὐσεβῶς» (πρβλ. PPG 142, 290c κ.ἐξ.)²⁹. Τέλος, χωρία τὰ ὁποῖα δὲν ἀπαντοῦν σὲ ἄλλα χειρόγραφα περιλαμβάνονται στὰ δύο προαναφερθέντα χειρόγραφα καὶ βέβαια καὶ στὶς δύο ἐκδόσεις τοῦ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων καὶ τοῦ J.-P. Migne.

β) J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus, series graeca*, Paris 1882, τόμ. 142, στ. 269-290³⁰.

Ὁ J.-P. Migne στὴν ἐκδόσή του χρησιμοποιοῖ τὴν ἐκδοση τοῦ Δοσιθέου, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος ἀναφέρει, ἀμέσως μετὰ τὸν τίτλον τοῦ ἔργου (PG 142, 269-270). Εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ὁ J.-P. Migne μόνο τὸ συγκεκριμένο κείμενο τοῦ Γρηγορίου Β’ ἐκδίδει ἀπὸ τὸν «Τόμο Ἀγάπης» τοῦ Δοσιθέου, τὰ ὑπόλοιπα ἔργα ἀντιγράφει ἀπὸ ἄλλα χειρόγραφα ἢ ἐκδόσεις.

γ) Ἡ ἀνέκδοτη «ἐκδοσις» τοῦ Ἀνδρόνικου Δημητρακόπουλου (1826-1872)³¹.

28. R. Sinkewicz, *Saint Gregory Palamas, The One hundred and fifty chapters. A critical Edition, Translation and Study*, Toronto, Ontario, Canada 1988, σελ. 63.

29. Ἡ συγκεκριμένη ἐπιγραφή στὸν κώδικα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν 2092 εἶναι γραμμένη μὲ κόκκινο χρῶμα, ὥστε νὰ διακρίνεται (βλ. φ 391).

30. Σχετικὰ μὲ τὸ ἐκδοτικὸ ἔργο τοῦ J.-P. Migne βλ. Β. Δεντάκη, Τὸ ἐκδοτικὸν ἔργον τοῦ J.-P. Migne καὶ τὰ εὐρητήρια τῶν πατρολογιῶν αὐτοῦ, ἐν Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Α. ΚΒ’ (1975), σελ. 591-711. Ἡλ. Μουτσούλα, Ὁ Jacques - Paul Migne καὶ ἡ συμβολὴ του εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πατερικῶν σπουδῶν, ἐν Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Α. ΚΒ’ (1975), σελ. 343-358. Μεθοδίου Φούγια (Μητροπολίτου Παιδίας), Jacques - Paul Migne. Ὁ ἐκδότης τῆς Μεγάλης Πατρολογίας, ἐν Θεολογικαὶ καὶ Ἱστορικαὶ Μελέται 1, Ἀθήναι 1983, σελ. 297-299. A. Mandouze et J. Fouilleron, (éd.), *Migne et le renouveau des études patristiques. Actes du Colloque de Saint-Flour 7-8 Juillet 1975*, Paris 1985.

31. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀνδρόνικος Δημητρακόπουλος (1852-1872), ἐν ΘΕΟΛΟΓΙΑ Β’ (1924), σελ. 277-282. Π. Παπαθεοδώρου, Ἀνδρόνικος Δημητρακόπουλος (1826-1872). Ἕνας διακεκριμένος Μεσαιωνοδίφης Μοναχός, ἐν ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ Μ’ (1991), σελ. 356 καὶ ΜΑ’ (1992), σελ. 20, 46, 79, 91, 109, 136, 173, 189, 211 (ὄπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία).

Ὁ Π. Παπαθεοδώρου³² μᾶς πληροφορεῖ ὅτι στὴν βιβλιοθήκη τῆς Ἱ. Μονῆς Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας περιλαμβάνονται τέσσερις τόμοι μεγάλου σχήματος (Α', Β', Γ', Δ') καὶ δύο μικροῦ (Α', Β'), οἱ ὅποιοι περιέχουν τὰ κατάλοιπα ἔργα τοῦ μοναχοῦ καὶ ἀδελφοῦ τῆς Μονῆς Ἀνδρόνικου Δημητρακόπουλου, μεταξύ τῶν ὁποίων ὑπάρχει καὶ τὸ ἔργο τοῦ «*Γρηγορίου Πατριάρχου Κυπρίου, Λόγος περὶ Ἁγ. Πνεύματος*» (ἀριθμ. 14)³³.

Ἡ συλλογὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ ἔργο τοῦ ἱερέα Θεόδωρου Παπαγεωργίου, ὁ ὁποῖος συγκέντρωσε τὶς διάφορες μελέτες καὶ τὶς ταξινόμησε σὲ ἔξι τόμους, ἀποτελοῦν δὲ τὴν ἀντιγραφικὴ ἐργασία τοῦ Ἀνδρόνικου Δημητρακόπουλου, ὅταν αὐτὸς διήρχετο ἀπὸ τὶς βιβλιοθήκες τῆς Μόσχας καὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους, μὲ σκοπὸ νὰ συλλέξει τὰ διάφορα κατὰ Λατίνων ἔργα τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν συγγραφέων καὶ νὰ τὰ ἐκδώσει μὲ τὸν γενικὸ τίτλο «*Ὁρθόδοξος Ἑλλάς*», ὅμως μόνου τοῦ Α' τόμου εὐτύχησε νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐκδοσὴν.

Κατὰ τὴν ἐπίσκεψή μας στὴ Μονή, προκειμένου νὰ ἐξετάσουμε τὸ περιεχόμενο τοῦ ἀνωτέρου ἔργου καὶ νὰ τὸ ταυτίσουμε μὲ τὰ τῆς χειρόγραφης παράδοσης, προσκρούσαμε στὴν ἀδιαφορία τοῦ βιβλιοθηκαρίου καὶ στὴν ἀνεπίτρεπτη συμπεριφορὰ του, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴν καταστῆ ἐφικτὴ ἡ ἔρευνά μας. Ἀπὸ τὸν τίτλο πάντως τοῦ ἔργου ὑποψιαζόμεστε ὅτι εἶναι προσπάθεια ἐκδόσεως τῆς «*σύντομης*» μορφῆς τοῦ «*Ἀντιδόρητικου*» λόγου κατὰ Βέγκου καὶ πιθανὸν νὰ ἔχει ἀντιγραφῆ ἀπὸ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 249 (70/LXXI) χειρόγραφο τῆς Συνοδικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας, ἀφοῦ ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε, σὲ κανένα χειρόγραφο ἀγιορειτικῆς βιβλιοθήκης δὲν παραδίδεται ἡ «*σύντομη*» μορφή τοῦ λόγου. Βέβαια δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀποκλείσουμε καὶ τὴν ὑπόθεσιν ὅ «*Λόγος περὶ ἁγίου Πνεύματος*» νὰ εἶναι κάποιον ἀπὸ τὰ κακῶς ἀποδιδόμενα ἔργα «*Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος*» στὸν πατριάρχη Γρηγόριον Β'.

Τέλος, ὁ Κ. Krumbacher³⁴ ἀναφέρει ὅτι ἀπόσπασμα ἐκτενές, τοῦ κατὰ Βέγκου συγγράμματος τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Β', ἐξέδωσε ὁ Banduri³⁵,

32. Π. Παπαθεοδώρου, ἔνθ' ἀνωτ., ΜΑ' (1992), σελ. 22.

33. Τόμος Α' (μικροῦ σχήματος), σελ. 360 κ.ἑξ. Πρβλ. Π. Παπαθεοδώρου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 79. Στὸν Α' τόμο (μεγάλου σχήματος) πληροφορούμεθα ὅτι περιλαμβάνονται τὰ ἔργα τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου «*Ἐκθεσις*» (σελ. 77 κ.ἑξ., ἀρ. 21), «*Ὁμολογία*» (σελ. 86 κ.ἑξ., ἀρ. 22), «*Πιττάκιον*» (σελ. 89 κ.ἑξ., ἀρ. 23) καὶ «*Ἀπολογία*» (σελ. 90 κ.ἑξ., ἀρ. 24). Ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 46.

34. Κ. Krumbacher, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας (μτφ. Γ. Σωτηριάδη), Ἀθήναι 1974, τόμ. Α', σελ. 191.

35. Banduri, Dissertatio critico-historica de processione Spiritus Sancti, σελ. 942 κ.ἑξ.

ἡ πληροφορία ὅμως εἶναι ἀνακριβής γιατί δὲν ἀπαντᾷ κάτι σχετικὸ στὴν συγκεκριμένη ἔκδοση.

Χαρακτηριστικὴ τέλος εἶναι ἡ μὴ ἀναφορὰ τοῦ ἔργου «*Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος*» στὸν κατάλογο τῶν ἔργων καὶ τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν ποὺ παραθέτει ὁ J. Fabricius, ἐνῶ ἀντίθετα ἀναφέρει ὡς ἀνέκδοτο ἔργο τὸν κατὰ Βέκκου «Ἀντιρῶητικόν» λόγο τοῦ Γρηγορίου Β΄, παραθέτει δὲ καὶ κάποια ἀπὸ τὰ σημαντικὰ χειρόγραφα ποὺ περιέχουν τὸν λόγο³⁶.

3. Μεταφράσεις

Εἶναι ἄξιο παρατήρησης ὅτι κανένα ἀπὸ τὰ θεολογικὰ ἔργα τοῦ πατριάρχου δὲν ἀπαντᾷ σὲ λατινικὴ μετάφραση, στὴν ἔκδοση PG., ὅπως συμβαίνει σὲ ὅλους τοὺς ἄλλους πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς, ἂν καὶ στὴ χειρόγραφη παράδοση ὁ ὑπ' ἀριθμ. Grec. clas. II 169β (coll 1401) κώδικας τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, τοῦ XVIII αἰώνα, ἀποτελεῖ συλλογὴ λατινικῆς μετάφρασης ὄλων τῶν περιεχομένων ἔργων τοῦ πατριάρχου στὸν κώδικα Marc. Grec. clas. II 169α³⁷. Ὅπως καὶ ὁ κώδικας αὐτὸς ἔτσι καὶ ὁ 169β ἀποτελεῖ μία συλλογὴ τῶν ἔργων τοῦ πατριάρχου καὶ προοριζόταν γιὰ τὴν «τύποις» ἔκδοσή του στὴ σειρὰ Veneta Historiae Byzantinae, ἡ ὁποία δὲν πραγματοποιήθηκε ποτέ.

Ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἐξωφύλλου πληροφοροῦμεθα τὴν προέλευσίν του, ἡ ὁποία εἶναι ἡ ἴδια μὲ αὐτὴ τοῦ κώδικα 169α, δηλαδή τὸ Κολλέγιο s.s. Rogarii τῆς περιοχῆς Gesuati alle Zattere. Συχνὰ στὴ λατινικὴ μετάφραση τῶν κειμένων συναντοῦμε λέξεις ὑπογραμμισμένες καὶ πάνω ἀπ' αὐτὲς παρατίθεται μιὰ παράφραση, δίνοντας ἔτσι τὴν δυνατότητα κάποιας ἐπιλογῆς, ἐνῶ καμιά φορὰ μιὰ ἀπὸ αὐτὲς τίς λέξεις εἶναι μέσα σὲ παρένθεση. Ἡ παρούσα μορφή ἀποδεικνύει ὅτι τὸ κείμενο δὲν εἶναι στὴν τελικὴ μορφή, πρὸς ἔκδοση, ἀλλὰ ἀποτελεῖ μιὰ προετοιμασία πρὸς ὀλοκλήρωση. Στὴν ράχη τοῦ χειρογράφου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: «*C 93 Gregorii Cyprii opera omnia T II*», ἐνῶ ἡ μετάφραση τοῦ συγκεκριμένου «Ἀντιρῶητικοῦ» λόγου περιέχεται στὰ φφ 363-447, inc: «*Non egomet miror, amice...*».

Ἀντίθετα πρὸς τὴν ὑπαρξὴ λατινικῆς μετάφρασης τοῦ «Ἀντιρῶητικοῦ»

36. J. A. Fabricii, Bibliotheca Graeca, sive Notitia Scriptorum Veterum Graecorum, vol. VI, Hamburgi 1712, σελ. 580-581.

37. E. Mioni, Codices Graeci manuscripti Bibliothecae Divi Marci Venetiarum, vol I, 2 Pars altera, Roma 1972, σελ. 95-96.

λόγου καμιά λατινική μετάφραση δέν συναντᾶμε στὴ χειρόγραφη παράδοση, γιὰ τὴ σύντομη μορφή τοῦ λόγου, ἐνῶ ἔχουμε μία πρόσφατη ρωσική μετάφραση, ἀπὸ τὸν Troiskij στὸ περιοδικὸ Khristianskoe Chtemie [no 69 (1889), σελ. 288-352]³⁸.

4. Τίτλοι

Ἡ πλειονότητα τῶν κυριότερων χειρογράφων, τὰ ὁποῖα περιέχουν τὴν κανονικὴ μορφή τοῦ κειμένου, δηλαδὴ τὸν «Ἀντιρῥητικὸν» λόγο, παραδίδουν τὸ ἔργο μὲ τὸν ὁμοίομορφο τίτλο «*Γεωργίου τοῦ Κυπρίου, Λόγος ἀντιρῥητικὸς τῶν τοῦ Βέκκου βλασφημῶν δογμάτων, ἐκδοθεὶς πρὸ τοῦ ψήφῳ Θεοῦ εἰς τὸν πατριαρχικὸν ἀνελεθεῖν αὐτὸν θρόνον*»³⁹, παρηλλαγμένο δὲ οἱ κώδικες Madrit 93, Μόσχας 247, καὶ Μόσχας 418· «*Γεωργίου Κυπρίου κατὰ Βέκκου βλασφημιῶν*» ἢ «*ἀντιρῥητικὸς κατὰ τῶν τοῦ βέκκου βλασφημιῶν*» (Bibliotheca Publicae Universitatis Leidensis 49 καὶ Marc. Grec. clas. 169α). Ἀπὸ τὸν Ν. Βέη⁴⁰ πληροφοροῦμεθα τὸν τίτλο τοῦ ἔργου στὸ χειρόγραφο 62 τῆς Μονῆς Καλαβρύτων τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου· «... *λόγος ἀντιρῥητικὸς κατὰ τῶν τοῦ βέκου (sic) τῶν Λατίνων βλασφημιῶν*», ἐνῶ χωρὶς τίτλο παραδίδεται τὸ ἔργο στὸν κώδικα Μόσχας 254.

Ἐξαίρεση, καὶ ὡς πρὸς τὸν τίτλο, παρουσιάζουν τὰ δύο χειρόγραφα, τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος 2092 καὶ τῆς Συνοδικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας 249, τὰ ὁποῖα τιτλοφοροῦν τὸ ἔργο «*Γρηγορίου πατριάρχου [Κωνσταντινουπόλεως] Πρὸς Λατίνους*», ἐνῶ στὴν ἔκδοση τῆς PG τὸ ἔργο φέρει τὸν τίτλο «*τοῦ μακαρίτου Γρηγορίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κυπρίου περὶ τῆς ἐμπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος*», ὑποδηλώνοντας ὅτι παραδίδουν τὴν σύντομη μορφή τοῦ «Ἀντιρῥητικοῦ» λόγου τοῦ πατριάρχη.

38. Πρβλ. A. Papadakis, *Crisis in Byzantium. The Filioque Controversy in the Patriarchate of Gregory II of Cyprus (1283-1289)*, New York 1983, σελ. 5 καὶ 9, ὑπόσ. 21.

39. Ξενοφῶντος 716(14). Vindob. Theol. gr. 245. Βιβλιοθήκη Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας 288(911). Διονυσίου 3814(280). Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας 11.

40. Ν. Βέη, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 61.

5. Γνησιότητα

Ἡ ὕπαρξι, στὴ χειρόγραφη παράδοση, τοῦ «Ἀντιῤῥητικοῦ» λόγου μὲ δύο μορφές καὶ ἡ παράδοση τῶν δύο μορφῶν μὲ διαφορετικούς τίτλους ὀδήγησε σύγχρονους μελετητὲς νὰ ἐκφράσουν ἀμφισβητήσεις γιὰ τὴν γνησιότητα τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μορφῆς. Ἐπίσης δὲ ἡ συρραφὴ τμήματος τῆς πραγματείας τοῦ Θεοδώρου Μουζάλωνα «*Κατὰ τῶν τοῦ Βέκκου βλασφημιῶν*»⁴¹, στοὺς κώδικες Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν 2092, Συνοδικῆς

41. Ἡ θεολογικὴ πραγματεία τοῦ Θεοδώρου Μουζάλωνα περιέχεται σὲ μιὰ σειρά ἀξιόλογων χειρογράφων, τίς περισσότερες δὲ φορὲς περιλαμβάνεται καὶ στίς συλλογές τῶν ἔργων τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Β΄. Ἔτσι στοὺς δύο σημαντικούς κώδικες, ποὺ ἀποτελοῦν τὸ corpus τῶν πατριαρχικῶν συγγραφῶν, Bibliotheca Publicae Universitatis Leidensis 49 (φφ 103-108) καὶ Marc. Grec. clas. II 169a (φ 404-426), παραδίδεται καὶ ὁ λόγος τοῦ Μουζάλωνα «κατὰ Βέκκου», τμῆμα τοῦ ὁποῖου ἐξεδόθη μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Γρηγορίου Β΄ τοῦ Κυπρίου καὶ ἐνωματώθηκε στὸ ἔργο του, τὸ ἐπιγραφόμενο «Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος» (PG 142, 290B - 300B), ἐνῶ σὲ μεμονωμένους κώδικες τὸ ἔργο παραδίδεται αὐτοτελῶς ἀποδιδομένο στὸν Θεόδωρο Μουζάλωνα (πρβλ. Vatic. Chis. gr. 12, φφ 38v-46. Pius Franchi de' Cavalieri, Codices graeci Chisiani et Borgiani, Città del Vaticano 1927, σελ. 17). Ἡ σύγχυση τῶν ἔργων καὶ τῶν ὀνομάτων τῶν δύο συγγραφέων ἀντίστοιχα δὲν εἶναι τυχαία καὶ δικαιολογεῖται ἄριστα. Ἡ περὶ «ἀϊδίου ὑπάρξεως» ἰδέα ἀναπτύσσεται τόσο ἀπὸ τὸν πατριάρχη Γρηγόριο Β΄, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Μουζάλωνα (πρβλ. Μ. Ὁρφανοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 248, ὑποσ. 1), ἐνῶ ἡ σχέση τῶν δύο ἀνδρῶν εἶναι χαρακτηριστικὴ, στὸν κοινὸ ἀγώνα κατὰ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ἰωάννη Βέκκου, ὅπως περιγράφεται ἄριστα ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ Νικηφόρο Γρηγορᾶ: «Ἐὶ μὴ Γρηγόριος ὁ πατριάρχης καὶ Μουζάλων ὁ μέγας Λογοθέτης σοφίας περιουσία καὶ Γραφῶν ἱερῶν ἐκλογαῖς ἀντεῖχον καὶ τὸν σφοδρὸν ἐκείνον χειμῶνα τῆς παλαμναίας ἐκείνης ἀνέστελλον γλώττης (τοῦ Βέκκου), τάχ' ἂν τὸ ψεῦδος κατὰ τῆς ἀληθείας ἐλάμβανε κράτος καὶ τῆς ἀρετῆς ἡ περιέργια τὸ πλεῖον εἶχεν» (Νικηφόρου Γρηγορᾶ, Ρωμαϊκὴ Ἱστορία, Λόγος, στ', ἔκδ. Ludovici Schopeni vol. I, Bonnae 1829, σελ. 170). Τέλος εἶναι ἐντυπωσιακὸς ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Θεοδώρου Μουζάλωνα ἀπὸ τὸν πατριάρχη Γρηγόριο Β΄ τὸν Κύπριο, τὸν ἀποκαλεῖ «ἄνδρα σοφώτατον, σῆλον καὶ ἐδραῖωμα τῆς Ἐκκλησίας, τῆς εὐσεβείας πρόμαχον καὶ πίστεως ἔρεισμα». (Γρηγορίου Κυπρίου, Ἐπιστολὴ ρογ' Τῷ μεγάλῳ Λογοθέτῃ, ἐν Σ. Εὐστρατιάδου, Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου, Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, Ἐπιστολαὶ καὶ Μῦθοι, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1920, σελ. 176). Γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὴ ζωὴ τοῦ Θεοδώρου Μουζάλωνα βλ. Γρηγορίου Κυπρίου, Ἐπιστολὴ ριμ' Τῷ μεγάλῳ Λογοθέτῃ, ἐν Σ. Εὐστρατιάδου, Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου, Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, Ἐπιστολαὶ καὶ Μῦθοι, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1910, σελ. 136-137. H.-G. Beck, Kirche und Theologische, σελ. 680. V. Laurent, Les registes no 1532, Vol. I., fasc. IV, σελ. 323. Τοῦ ἰδίου, Theodore Mouzalons, ἐν D.T.C. 10 (1929), σ. 2583. Τοῦ ἰδίου, Bulletin critique: Catalogues des manuscrits grecs et textes byzantines, ἐν E.O. 27(1928), σελ. 448. M. Jugie, Theologia dogmatica... II, σελ. 365, ὑποσ. 3. Μ. Ὁρφανοῦ, Κωνσταντίνου Μελετινιώτου, σελ. 248, ὑποσ. 1. Β. Ψευτογκᾶ, Στοιχεῖα ἐκκλησιαστικῆς γραμματολογίας μὲ ἀνθολόγιο πατερικῶν ἔργων, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 128. Γ. Π. Θεοδωροῦδη, Ἡ ἐκπό-

Βιβλιοθήκης Μόσχας 249 και στις εκδόσεις των Δοσιθέου Ἱεροσολύμων και J.-P. Migne, επιβάλλει τὴν ἔρευνα γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς γνησιότητας τοῦ ἔργου «Ἀντιῤῥητικός» λόγος, τοῦ πατριάρχη Γρηγορίου Β' τοῦ Κυπρίου.

Πρῶτος, πού ἐξέφρασε σχετικό προβληματισμό γιὰ τὴν γνησιότητα τοῦ λόγου, εἶναι ὁ S. Salaville, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ, ὅτι ὁλόκληρος «ὁ κατὰ Βέκκου ἀντιῤῥητικός» λόγος εἶναι τοῦ Θεοδώρου Μουζάλωνα⁴². Ἀντίθετη μὲ τὴν ἄποψη τοῦ S. Salaville εἶναι ἡ ἀντίληψη τοῦ F. Gayré, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ, ὅτι τὸ τμήμα τοῦ λόγου τοῦ Θεοδώρου Μουζάλωνα «Κατὰ τῶν τοῦ Βέκκου βλασφημιῶν» εἶναι μέρος τοῦ πρώτου θεολογικοῦ λόγου τοῦ πατριάρχη Γρηγορίου Β', τὸν ὁποῖο χαρακτηρίζει ὡς «un violent pamphlet», ἐνῶ τὸ «Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος» ἐκδεδομένο ἔργο ἀποτελεῖ μιὰ δευτέρα ἐρμηνεία τοῦ Τόμου τῆς συνόδου τῶν Βλαχερνῶν Β' (1285), χωρὶς ὅμως νὰ ἀμφισβητεῖ τὴν γνησιότητα καὶ τὴν πατρότητα τῶν δύο ἔργων⁴³.

Τέλος, ἡ πλειονότητα ὄλων τῶν μελετητῶν ἀποδέχεται, ὅτι τμήματα τοῦ ἀνέκδοτου «Ἀντιῤῥητικοῦ λόγου» τοῦ Γρηγορίου Β', γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν παράθεση χωριῶν καὶ τὴν ἀναίρεσή τους ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Βέκκο, στὸ Β' λόγο «Εἰς τὸν Τόμον τοῦ Κυπρίου κατὰ τῶν νεοφανῶν αἱρέσεων αὐτοῦ σχεδιασθεῖς» (PG 141, 896-923)⁴⁴. Ὅπως εἶναι γνωστὸ ὁ Β' λόγος ἀπευθύνεται σὲ κάποιον «Θεόδωρο»⁴⁵ καὶ συντάσσεται μετὰ τὸν Αὐγουστο τοῦ

ρευσίς τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατὰ τοὺς συγγραφεῖς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 129, ὑποσ. 60. Inmaculada Pérez Martin, El patriarca Gregorio de Chipre (ca 1240-1290) y la transmisión de los textos clásicos en Bizancio, Madrid 1996, σελ. 8, 14, 15, 16. S. Mergiali, L'enseignement et les lettrés pendant l'époque des paleologues (1261-1453), Ἀθήνα 1996, σελ. 19-21.

42. S. Salaville, Gregoire de Chypre, ἐν Catholicisme 5, στ. 268.

43. F. Gayré, Georges de Chypre, ἐν D.T.C. 6, 1(1924), στ. 1231.

44. De Rubeis, Vita, no 4, ἐν PG 142, 89-94· F. Gayré, ἐνθ' ἀνωτ., στ. 1233. V. Laurent, Les registres no 1513, vol. I, fasc. IV, σελ. 307. Μ. Ὀρφανοῦ, Κωνσταντίνου Μελιτηνιώτου, σελ. 133, ὑποσ. 1.

45. Ὁ L. Brehier (Beccos (Jean XI), ἐν D.H.G.E. 7(1934), στ. 360), θεωρεῖ ὅτι εἶναι ὁ μέγας Οἰκονόμος Θεόδωρος Ξιφιλίνος, στὸν ὁποῖον, κατὰ μαρτυρία τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη (Μιχαὴλ Παλαιολόγος VI, 23, ἐν PG 143, 936-944), ὁ Ἰωάννης Βέκκος ἀπευθύνει ἓνα ἔργο γιὰ νὰ ἀποδείξει τὴν διπλὴ ἐκπόρευση τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Χωρὶς βέβαια νὰ ἀμφισβητοῦμε τὸν ἀδελφικό σύνδεσμο μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν, παρὰ τίς ἀντιθέσεις τους (Πρβλ. V. Laurent, Les registres no 1513, vol. I, fasc. IV, no 1430, σελ. 218), νομίζουμε ὅτι οἱ δύο λόγοι ἀπευθύνονται στὸ Θεόδωρο Σκουταριώτη, ἐπίσκοπο Κυζίκου, ὁ ὁποῖος τὴν ἐποχὴ σύνταξης τῶν λόγων εἶναι ἤδη ἐκπρωτος τοῦ θρόνου του, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ Ἰωάννης Βέκκος. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἐπισκόπου Κυζίκου Θεοδώρου Σκουταριώτη εἶναι δεδομένο, ἀφοῦ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἀρχιερατείας του συμμετεῖχε ἐνεργῶς στὴν ὑπόθεση πραγματοποίησης τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐνῶ ὡς ἐπίσκοπος ἐνδιαφέρετο καὶ γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων, ὅπως

1285 καὶ τὴν συγγραφή τοῦ Α΄ λόγου. Ἐν καὶ χρονικὰ προηγείται ὁ «Ἀντιρῥητικός λόγος» τοῦ Τόμου τῆς Συνόδου τῶν Βλαχερνῶν Β΄ (1285), ἡ ἀναίρεσή του ἔπεται καὶ ἡ αἰτιολόγησι δίνεται ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Βέκκο, στὸ προοίμιό τοῦ Β΄ λόγου· «δεύτερος ἡμῖν οὗτος ὁ κατὰ τοῦ Κυπρίου ἀγών. Σὺ δὲ γνήσιε υἱὲ φίλτατέ μοι Θεόδωρε ἐφ’ οἷς τὰ πρῶτα τῆς καθ’ ἡμῶν προέβης σπουδῆς, δεύτερα τὰ πρὸς ἀπάντησιν ὁρῶν τὴν αἰτίαν μὴ ἀγνόει. Οἷς γὰρ ἐνετυχήκαμεν πρότερον, τούτοις καὶ ἀντικατέστημεν πρότερον, ἃ δὲ εἰς γνῶσιν ἡμῶν τὸ δεύτερον ἦκεν, ταῦτα καὶ διὰ τῆς ἐσύστερον ἀνατρέπομεν ἀντιρῥήσεως. Πρῶτα δὲ ἡμῖν τὰ καθ’ ἡμῶν δεύτερα τοῦ ἀνδρὸς ἐγνώσθησαν νεανιεύματα, ὅτι τὴν μὲν τῶν προτέρων γνῶσιν αἱ ὑπὲρ τοῦ ἀληθοῦς δόγματος ὑπερόριοι ἡμῶν ἐκώλυσαν φυλακαί. Τῶν δὲ δευτέρων οὐδὲν ἦν γενέσεως καὶ γνώσεως μεταξὺ, διὰ τὸ συνεπιδημεῖν ἀλλήλοις μετὰ τὴν ἐν μέσοις ἀνακτόροις συμπλοκὴν ἡμῶν καὶ ἀποκατάστασιν. Αὕτη μὲν οὖν αἰτία τοῦ δευτέρου ἡμᾶς ἐπὶ τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἐλθεῖν»⁴⁶.

διαμορφώθηκαν μετὰ τὴν ἀνοδο στὸν πατριαρχικό θρόνο τοῦ Γρηγορίου Β΄ τοῦ Κυπρίου. Ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης (ca 1261-1284ca) ἦταν «δικαιοφύλαξ» τὴν ἐποχὴ τῶν Λασκαριδῶν καὶ ὁ αὐτοκράτορας Μιχαὴλ Η΄ ὁ Παλαιολόγος τὸν τοποθέτησε μητροπολίτη Κυζίκου σ’ ἀνταμοιβὴ γιὰ τὴν ἐποικοδομητικὴ στάση του στὸ θέμα τῆς ἔνωσης τῶν Ἐκκλησιῶν. Τὸ ἔτος 1277, συγκεκριμένα, πηγαίνει στὴ Ρώμη ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ αὐτοκράτορα γιὰ τὴν διευθέτησι τῆς ἔνωσης, ἐνῶ ὁ αὐτοκράτορας Ἀνδρόνικος Β΄ ὁ Παλαιολόγος (1282-1328) τὸν καθιστᾷ ἐκπρωτο τοῦ θρόνου του (1282), ἐξ αἰτίας τῆς φιλενωτικῆς του στάσης. (Πρβλ. Ἄλ. Σαββίδη, Βυζαντινὰ στασιαστικά καὶ αὐτονομιστικὰ κινήματα στὰ Δωδεκάνησα καὶ στὴ Μ. Ἀσία, 1189-c.1240 μ.Χ., Ἀθήνα 1987, σελ. 89. Tusculum, σελ. 442). Ὁ Ruth Macrides (Saint and Sainthood in the Early Palaiologan Period. The Byzantine Saint. University of Birmingham 14th. Spring Symposium of Byzantine Studies, ἐκδ. Sergei Hackel 1981, σελ. 77) τοποθετεῖ τὴν περίοδο ἀρχιερωσύνης τοῦ Θεοδώρου στὴν Κύζικο μετὰ τὴν 1277-1282. Βλ. Ἰ. Κ. Μακρῆ, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Κυζίκου μέχρι τῶν καθ’ ἡμᾶς χρόνων, ἐν Μικρασιατικῶν Χρονικῶν ΣΤ΄ (1955), σελ. 283-301. Ἡ ὑφισταμένη σύγχυσι μετὰ τὴν Θεοδώρου Ξιφιλίνου καὶ Θεοδώρου Σκουταριώτη συναντᾷται καὶ στὴ χειρόγραφη παράδοσι τῶν ἐπιστολῶν τοῦ πατριάρχη Γρηγορίου Β΄. Συγκεκριμένα στὸν ὑπ’ ἀριθμ. Phil. gr. 195 κώδικα τῆς Βιεννέζικης Βιβλιοθήκης, ἡ ἐπιστολὴ πα’ ἐπιγράφεται «Τῷ Σκουταριώτῃ», ἐνῶ στὸν ὑπ’ ἀριθμ. Histor. gr. 101 τῆς ἴδιας Βιβλιοθήκης «Τῷ Ξιφιλίνῳ» (πρβλ. Σ. Εὐστρατιάδου, Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου Οἰκουμένου πατριάρχου Ἐπιστολαὶ καὶ Μῦθοι, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1910, σελ. 62).

46. Πρβλ. Ἰωάννου Βέκκου, «Εἰς τὸν Τόμον τοῦ Κυπρίου κατὰ τῶν νεοφανῶν αἰρέσεων αὐτοῦ σχεδιασθεῖς», λόγος Β΄, α΄, ἐν PG 141, 896 CD. Τὸ συγκεκριμένο χωρίο μᾶς παρέχει καὶ ἀρκετὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα, χρήσιμα γιὰ τὴν ἐπαναχρονολόγησίν του καὶ γιὰ τὴν χρονολόγησι τοῦ ἀντιρρητικῶν λόγου τοῦ πατριάρχη Γρηγορίου Β΄. Συγκεκριμένα ὁ Ἰωάννης Βέκκος γράφει τὴν ἀναίρεσι τοῦ Τόμου ἴσως πρὸ τῆς ἐξορίας του στὴ Βιθυνία καὶ καθ’ ὃν χρόνον ἦταν ἐγκλειστος στὴ μονὴ τοῦ Κοσμηδίου. Ὁ Γεώργιος Μετοχίτης μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Βέκκος «τοῦτον δὴ τὸν ἔλεγχον αὐθημερὸν σχεδιάσας, τὴν ἐφεξῆς πρὸς οὐς ἐναπυθύνετο, διαπέμπεται» (Γεωργίου Μετοχίτου, Ἱστορία Δογματικὴ III, στ’, ἐν Cozza-Luzi III, σελ.

Ἡ παράθεση λοιπὸν τῶν παραλλήλων χωρίων ἐπιβεβαιώνει τὴν γνησιότητα τοῦ «Ἀντιρῳητικοῦ» λόγου τοῦ Γρηγορίου Β' καὶ τὴν ταύτισή του μὲ τὸ κείμενο τοῦ ἐκδοθέντος ἔργου, ὑπὸ τὸν τίτλο «Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος».

1. «Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς οὐσίας λεγόμενον τοῦ Πατρὸς, καλῶς ἂν ἔχοι καὶ εὐσεβῶς καὶ ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι. Μία γάρ, καὶ ὡς οὐσία οὐκ ἔστιν ὅπως ποτὲ διαίρεισιν δέχοιτο. Διότι δὲ μία τὸ ἐκ τῆς οὐσίας ὁμολογούμενον τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑπάρχειν ὁμολογεῖται. Πλὴν οὐ διὰ τοῦτ' ἤδη καὶ ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως τὸ Πνεῦμα, κἂν ὅτι μάλιστα ἐκ τῆς ὑποστάσεως καὶ ἐκ τῆς οὐσίας λέγεται τοῦ Πατρὸς».

— Ἰωάννου Βέκκου, *Εἰς τὸν Τόμον Β', β'*, ἐν PG 141, 897B.

— Γρηγορίου Κυπρίου, Ἀντιρῳητικὸς κατὰ Βέκκου, ἐν Vindob. Theol. gr. 245, φφ 101r-101v. Πρβλ. PG 142, 270C-217A.

II. «Ἄλλ' οἱ ἐν Νικαία Πατέρες ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱὸν εἰπόντες, καὶ τὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως προστεθείκασι, τὸ ὁμοούσιον καὶ αἰτιατὸν ἐντεῦθεν παραστῆσαι βουλόμενοι, καὶ θάτερον θατέρου παρειληφότες δηλωτικόν. Εἰ γὰρ τοῦ ὁμοουσίου σαφὴς ἔστιν ἐνδειξις τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἰπεῖν, τὸ ἄρα ὡς ἐξ αἰτίας τὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως φάναι χωρὶς ἀντιλογίας παρίστησιν».

— Ἰωάννη Βέκκου, *Εἰς τὸν Τόμον Β', δ'*, ἐν PG 141, 900C.

— Γρηγορίου Κυπρίου, Ἀντιρῳητικὸς κατὰ Βέκκου, ἐν Vindob. Theol. gr. 245, φφ 105v-106r.

III. «Εἰ καὶ μερίζομεν ὑπόστασιν οὐσίας, ἀλλ' οὐχὶ σαρκίνῳ καὶ παχεῖ μερισμῷ οὐσίαν ὑποστάσεως διαιροῦμεν ἡμεῖς, οὐδ' ἑκατέρῳ χωρὶς θατέρου ἰδίαν ἀπονέμομεν ὑπαρξιν. Μόνῳ δὲ τῷ λόγῳ ἀποδιαστώμεν ἄλλως μὴ πεφυκότα χωρίζεσθαι».

— Ἰωάννου Βέκκου, *Εἰς τὸν Τόμον Β', ε'*, ἐν PG 141, 901B.

— Γρηγορίου Κυπρίου, Ἀντιρῳητικὸς κατὰ Βέκκου, ἐν Vindob. Theol. gr. 245, φφ 103v.

IV. «Ἄλλ' εἰ τὴν αἰτίαν εἰς τὴν οὐσίαν ἀνοίσεις οὐκ εἰς τὴν ὑπόστασιν,

322). Ἐὰν καὶ ἡ ἔκφραση «αὐθημερόν» δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκληφθεῖ ἀπόλυτα, ἐν τούτοις ὁ λόγος συντάσσεται ἀμέσως μετὰ τὸ τέλος τῆς συνόδου τῶν Βλαχερνῶν Β' (Αὐγούστος 1285) (Πρβλ. Ν. Ξεξάκη, Ἰωάννης Βέκκος, σελ. 56, ὑποσ. 27) καὶ ὅχι στὶς ἀρχὲς τοῦ 1286 (Πρβλ. Α. Papadakis, Crisis in Byzantium, σελ. 105), τυγχάνει δ' ἐσφαλμένη ἡ ἄποψη τοῦ Γ. Μαντζαρίδη ὅτι «τὸ ἔτος 1283 (ὁ Ἰωάννης Βέκκος) συνέταξεν Ἐγκύκλιον ἐπιστολὴν ἐξ ἀφορμῆς συγγράμματος Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου. Αὕτη φέρεται συνήθως εἰς τὰς ἐκδόσεις κακῶς ὡς Λόγος Β' εἰς τὸν Τόμον τοῦ Κυπρίου (PG 141, 896-925)». (Γ. Μαντζαρίδου, Ἰωάννης ὁ ΙΑ' ὁ Βέκκος, ἐν Θ.Η.Ε. 7(1965), στ. 25).

πῶς ὁ Πατὴρ μᾶλλον αἴτιος τοῖν δυοῖν, καὶ οὐχὶ καὶ αὐτὰ καὶ ἀλλήλων αἴτια καὶ τοῦ Πατρὸς, τὸ ἐν ἀπαραλλάκτως ἔχοντα κατὰ τὴν οὐσίαν; Καὶ πῶς εἰς τὴν Τριάδα ἢ τῆς ὑπερουσίου γονιμότητος ἔκφανσις στήσεται, εἴπερ τῆς οὐσίας ἀπλῶς ἐστὶ τὸ γόνιμον, καὶ οὐχὶ αὐτίκα ἀπειρία ἐστὶ προσώπων, πάντων ἐπίσης καὶ γεννώντων καὶ ἐκπορευόντων διὰ τὸ τῆς οὐσίας ταυτόν;».

— Ἰωάννου Βέκκου, *Εἰς τὸν Τόμον Β΄*, στ΄, ἐν PG 141, 901C.

— Γρηγορίου Κυπρίου, *Ἀντιῥόητικὸς κατὰ Βέκκου*, ἐν Vindob. Theol. gr. 245, φ 104v-105r.

V. «Εἰ ἕτερόν ἐστι, τὸ γεννῶν ὡς γεννῶν, καὶ ἕτερον τὸ γεννώμενον ὡς γεννώμενον, καὶ αὐτὸ ἐκπορεῦον ὡς ἐκπορεῦον, καὶ τὸ ἐκπορευόμενον ὡς ἐκπορευόμενον, κατὰ δὲ τὴν οὐσίαν ἢ ὑπερούσιος Τριάδος ἢ ἐστὶ καὶ μονάς, καὶ οὐχ ἕτερον καὶ ἕτερον πῶς ἂν εἴη κατὰ ταύτην Πατὴρ, ἢ προβολεύς, ἢ Υἱὸς καὶ Πνεῦμα, ἢ αἴτιον καὶ αἰτιατόν, καὶ οὐκ ἂν αὐτίκα καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν διακρίσεις καὶ ἑτερότητες ἀφανήσονται;».

— Ἰωάννου Βέκκου, *Εἰς τὸν Τόμον Β΄*, ζ΄, ἐν PG 141, 904D.

— Γρηγορίου Κυπρίου, *Ἀντιῥόητικὸς κατὰ Βέκκου*, ἐν Vindob. Theol. gr. 245, φ 105r.

VI. «Υπάρχειν ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα Κύριλλος εἶρηκεν, ἀλλ’ οὐ δι’ αὐτὴν αὐτοῦ τὴν οὐσίωσιν, διὰ δὲ τὴν ἐκ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐν τῷ Υἱῷ μένοντος ἀπολάμπουσαν τοῖς πιστοῖς χάριν».

— Ἰωάννου Βέκκου, *Εἰς τὸν Τόμον Β΄*, ια΄, ἐν PG 141, 912A.

— Γρηγορίου Κυπρίου, *Ἀντιῥόητικὸς κατὰ Βέκκου*, ἐν Vindob. Theol. gr. 245, φ 116v. Πρβλ. PG 142, 275C.

VII. «Θεοδώρητον καλῶς ἐπιτιμῶντα εἰδὼς Κύριλλος, οὐκ ἐφιλονίκησε, καὶ παρήλθε τέως σιγῇ, δῆλον ἐκ τούτου ποιῶν μὴδ’ αὐτὸν τοὺς οὕτως οἰομένους ἀποδέχεσθαι. Ὅτι δ’ ὁμοῦς ἰδιὸν ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, σφοδρῶς ἀγωνίζεται δεικνύναι, καὶ τοῦ λόγου ποιεῖται τὸν Ἀπόστολον μάρτυρα, καὶ φησιν· Ἐκπορεύεται μὲν γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον κατὰ τὴν τοῦ Σωτήρος φωνήν, ἀλλ’ οὐκ ἀλλότριόν ἐστὶ καὶ τοῦ Υἱοῦ».

— Ἰωάννου Βέκκου, *Εἰς τὸν Τόμον Β΄*, ιγ΄, ἐν PG 141, 913AB.

— Γρηγορίου Κυπρίου, *Ἀντιῥόητικὸς κατὰ Βέκκου*, ἐν Vindob. Theol. gr. 245, φ 118v-119r. Πρβλ. PG 142, 277AB.

Ἐπίσης πλῆθος ἄλλων χωρίων ἐπιβεβαιώνουν τὴν ταύτιση τοῦ κειμένου μεταξὺ τοῦ ἔργου, πού παραθέτει ὁ Ἰωάννης Βέκκος, καὶ τῆς ἐκδεδομένης συντόμου μορφῆς τοῦ «Ἀντιῥόητικὸς κατὰ Βέκκου» λόγου τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Β΄, ὁ ὁποῖος ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Δοσίθεο Ἱεροσολύμων καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὴν PG. Ἴδου κάποια παράλληλα χωρία:

Ἰωάννου Βέκκου,
Εἰς τὸν Τόμον,

Γρηγορίου Κυπρίου,
«Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος» (;)

α) PG 141, 869D

PG 142, 233B-234A

β) PG 141, 872B

PG 142, 236BC

γ) PG 141, 872C

PG 142, 241A

δ) PG 141, 873A

PG 142, 241A

ε) PG 141, 873D

PG 142, 240A

στ) PG 141, 877BC

PG 142, 240BC

ζ) PG 141, 880D

PG 142, 241B

η) PG 141, 884AB

PG 142, 241C-242A

θ) PG 141, 885D

PG 142, 242AB

Ἄλλη μαρτυρία γνησιότητας εἶναι οἱ λόγοι τοῦ Ἰωάννη Βέκκου «Πρὸς Κωνσταντῖνον», μὲ τοὺς ὁποίους ἐνημερώνει τὸν Κωνσταντῖνο Μελιτηνιώτη, σχετικὰ μὲ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Β' τοῦ Κυπρίου, προκειμένου καὶ ἐκεῖνος νὰ συντάξει τοὺς δικούς του ἀντιρρητικούς λόγους.⁴⁷

Στοὺς λόγους αὐτοὺς ὁ Ἰωάννης Βέκκος ὁμιλεῖ γιὰ ὑπαρξὴ δύο λόγων ποὺ περιέχουν τὴν περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου Β' τοῦ Κυπρίου: «ταῦτα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως ἐν τῷ πρώτῳ δεξιῶν αὐτοῦ τόμῳ, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ...»⁴⁸. Ὁ πρῶτος λόγος εἶναι ὁ «Ἀντιρῥητικός» λόγος τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Β', ἐνῶ ὁ δεύτερος λόγος εἶναι ὁ Τόμος τῆς συνόδου τῶν Βλαχερνῶν Β' (1285). Ἡ ἐπιβεβαίωση τῆς ταύτισης αὐτῆς προέρχεται ἀπὸ τὴν κοινὴ παράθεση τῶν σχετικῶν χωρίων καὶ στοὺς δύο λόγους⁴⁹, ἐνῶ τὴν ἀπόδειξιν τῆς γνησιότητος τοῦ συγκεκριμέ-

47. Πρβλ. Μ. Ὁρφανοῦ, Κωνσταντῖνου Μελιτηνιώτου, σελ. 57, 200. PG 141. 337C-340A.

48. Πρβλ. Ἰωάννου Βέκκου, Πρὸς Κωνσταντῖνον Α', ι, ἐν PG 141, 352CD.

49. Γιὰ τὸν Τόμο τῆς συνόδου τῶν Βλαχερνῶν Β' (1285) τὰ παράλληλα χωρία τῶν δύο ἔργων εἶναι:

Ἰωάννου Βέκκου,
Πρὸς Κωνσταντῖνον

Α', η', ἐν PG 141, 348BC

Α', ι', ἐν PG 141, 352D

Α', ια', ἐν PG 141, 353B

Β', α', ἐν PG 141, 372BC - 373A

Γρηγορίου Κυπρίου,
Ἐκθεσις τοῦ Τόμου τῆς πίστεως...

PG 142, 241B

PG 142, 241A

PG 142, 240A

PG 142, 233B - 234A

Ἡ παρούσα ταύτιση δίνει νέα στοιχεῖα γιὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν «Πρὸς Κωνσταντῖνον»

νου «Ἀντιῤῥητικοῦ» λόγου τοῦ πατριάρχη Γρηγορίου Β΄ τοῦ Κυπρίου μᾶς τὴν ἐπιβεβαιώνει ἡ ἀκόλουθη παράθεση.

I. «*Παντί που δῆλον ὡς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς οὐσίας λεγόμενον τοῦ Πατρὸς καλῶς ἂν ἔχει καὶ εὐσεβῶς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι· μία γάρ... Διότι δὲ μία τὸ ἐκ τῆς οὐσίας ὁμολογούμενον τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑπάρχειν ὁμολογεῖται. Πλὴν οὐ διὰ τοῦτο ἤδη καὶ ἐκ τῆς Υἱοῦ ὑποστάσεως.*»

— Ἰωάννου Βέκκου, *Πρὸς Κωνσταντῖνον Α΄, β΄*, ἐν PG 141, 340B.

— Γρηγορίου Κυπρίου, *Ἀντιῤῥητικός κατά Βέκκου*, ἐν Vindob. Theol. gr. 245, φ 101r, 101v.

II. «*Ποία τις ἐνόησεν τὸ ἐν τῆς αἰτίας παρίσθησι; Πότερον ἢ τῆς οὐσίας; καὶ πῶς ἐν κατ' οὐσίαν Πατρί τε καὶ Υἱῷ τὸ Πνεῦμα θεολογούμενον, οὐκ ἂν καὶ αὐτὸ προβλητικὸν ἔσται καὶ ἐκπορευτικόν;*»

— Ἰωάννου Βέκκου, *Πρὸς Κωνσταντῖνον Α΄, β΄*, ἐν PG 141, 340C.

— Γρηγορίου Κυπρίου, *Ἀντιῤῥητικός κατά Βέκκου*, ἐν Vindob. Theol. gr. 245, φ 128v.

III. «*Καλῶς ἂν ἔχει καὶ εὐσεβῶς, τὸ ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας λεγόμενον καὶ ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι; μία γάρ.*»

— Ἰωάννου Βέκκου, *Πρὸς Κωνσταντῖνον Α΄, γ΄*, ἐν PG 141, 341B.

— Γρηγορίου Κυπρίου, *Ἀντιῤῥητικός κατά Βέκκου*, ἐν Vindob. Theol. gr. 245, φ 101r.

IV. «*Διὰ τὸ ταῦτόν τῆς οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λεγόμενον τὸ Πνεῦμα ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ῥηθεῖν ἂν εὐσεβῶς καὶ ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ· ἐκ δὲ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἐκ τῆς οὐσίας, πῶς ἂν λόγος ποτὲ παραστήσειεν;*»

— Ἰωάννου Βέκκου, *Πρὸς Κωνσταντῖνον Α΄, ε΄*, ἐν PG 141, 344D.

— Γρηγορίου Κυπρίου, *Ἀντιῤῥητικός κατά Βέκκου*, ἐν Vindob. Theol. gr. 245, φ 102r.

V. «*Ἄλλ' ἡμῖν γε τελεία, πλήρης καὶ ἀνευδεῆς ἢ τοῦ Πατρὸς ὑπόστασις, καθ' ἑαυτὴν οὐσία οὐσα ζῶσα καὶ ἐνεργός, τελεία καὶ ἢ τοῦ Υἱοῦ κατὰ*

λόγων τοῦ Ἰωάννη Βέκκου. Συγκεκριμένα ὁ L. Bréhier φρονεῖ ὅτι οἱ λόγοι γράφθηκαν τὸ 1280 (πρβλ. D.H.G.E. 7(1934), στ. 362), ἀποψη τὴν ὁποία ἀποδέχεται καὶ ὁ N. Ζεξάνης (Πρβλ. Ἰωάννης Βέκκος καὶ αἱ θεολογικαὶ ἀντιλήψεις αὐτοῦ, Ἀθήναι 1981, σελ. 55), ἐνῶ ἐσωτερικὲς μαρτυρίες τῶν κειμένων καὶ ἡ παράλληλη παράθεση τῶν δύο ἔργων ἀποδεικνύει ὅτι οἱ λόγοι γράφθηκαν μετὰ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1285, ἔτος ἐκδόσεως τοῦ Τόμου τῶν Βλαχερνῶν Β΄, καὶ πιὸ συγκεκριμένα τὸ ἔτος 1286 ἢ τὸ 1287, διὰ τὸ Κωνσταντῖνος Μελιτηνιώτης ζητᾷ πληροφορίες ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Βέκκο γιὰ τὴν σύνταξη τῶν δικῶν του ἀντιῤῥητικῶν λόγων κατὰ τοῦ Τόμου. (Πρβλ. Μ. Ὁρφανοῦ, Κωνσταντῖνου Μελιτηνιώτου, Λόγοι ἀντιῤῥητικοὶ δύο. Νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενοι, (editio princeps), Ἀθήναι 1986, σελ. 57).

πάντα, πλήρης, και άνενδεής, καθ' έαυτήν ούσία ούσα ζωσα και ένεργός».

— 'Ιωάννου Βέκκου, Προς Κωνσταντίνον Α', ε', έν PG 141, 344D.

— Γρηγορίου Κυπρίου, Άντιρόητικός κατά Βέκκου, έν Vindob. Theol. gr. 245, φ 122r.

VI. «Ούκ ούσίαν ύποστάσεως σαρκίνω και παχει μερισμῶ διαιρούμεν ήμεις· ούδ' έκατέρω χωρίς θατέρον ίδίαν άπονέμομεν ύπαρξιν, μόνω δέ τῷ λόγω άποδιωσῶμεν, άλλως μη πεφυκότα χωρίζεσθαι».

— 'Ιωάννου Βέκκου, Προς Κωνσταντίνον Α', ε', έν PG 141, 344D - 345A.

— Γρηγορίου Κυπρίου, Άντιρόητικός κατά Βέκκου, έν Vindob. Theol. gr. 245, φ 103v.

VII. «Έκ μέν γάρ τῆς ούσίας τῆς τοῦ Υίου, ότι μία έστι τῆ τοῦ Πατρός, άνάγκη όμολογεΐσθαι τὸ Πνεῦμα· έκ δέ τῆς ύποστάσεως, ότι μη μία, ούκ άνάγκη· άλλη γάρ ύπόστασις ή πατρική, άλλη δέ ή τοῦ Υίου, και τὸ αίτιον εΐναι Υίου και Πνεύματος, τῆς πατρικῆς έστιν ύποστάσεως».

— 'Ιωάννου Βέκκου, Προς Κωνσταντίνον Α', ζ', έν PG 141, 345D.

— Γρηγορίου Κυπρίου, Άντιρόητικός κατά Βέκκου, έν Vindob. Theol. gr. 245, φ 102v.

VIII. «Εί δέ τήν αίτιαν εΐς τήν ούσίαν άνοΐσεις, άλλ' ούκ εΐς τήν ύπόστασιν, πρώτον μέν πῶς ό Πατήρ αίτιος μάλλον τοΐν δυοΐν, και ούχι και αυτά, και άλλήλων αίτια και τοῦ Πατρός τὸ έν άπαραλλάκτως κατά τήν ούσίαν έχοντα; δεύτερον δέ πῶς εΐς Τριάδα ή τῆς ύπερουσίου γονιμότητος έκφανσις στήσεται, εΐπερ τῆς ούσίας έστι τὸ γόνιμον;».

— 'Ιωάννου Βέκκου, Προς Κωνσταντίνον Α', ζ', έν PG 141, 345D - 348A.

— Γρηγορίου Κυπρίου, Άντιρόητικός κατά Βέκκου, έν Vindob. Theol. gr. 245, φ 104v - 105r.

IX. «'Ο δέ μήτ' έκπορεύεσθαι εκείθεν έχοι, μήτε γεννᾶσθαι, ούδ' άν και εκ τοῦ Πατρός λέγοιτο έχειν τήν ύπαρξιν, ούδέ γε τόν Πατέρα πλουτεΐη φυσικήν άρχήν και αίτιαν, εκείθεν μη γεννώμενον, μηδ' έκπορευόμενον τά γνωρίσματα τῆς εκείθεν ύπόξεως».

— 'Ιωάννου Βέκκου, Προς Κωνσταντίνον Α', υ', έν PG 141, 352C.

— Γρηγορίου Κυπρίου, Άντιρόητικός κατά Βέκκου, έν Vindob. Theol. gr. 245, φ 108r.

X. «Ούκοῦν ίδωμεν και Κύριλλον τόν θεΐον ποιόν τι γνώρισμα τοῦ εΐναι τόν Υίόν εκ τοῦ Πατρός τίθησιν. Οῦ πανταχοῦ τήν γέννησιν; τί δέ τοῦ Πνεύματος; Οῦ πανταχοῦ τήν εκπόρευσιν, και τὸ έκπορεύεσθαι;».

— 'Ιωάννου Βέκκου, Προς Κωνσταντίνον Α', υ', έν PG 141, 352C.

— Γρηγορίου Κυπρίου, Ἀντιῤῥητικός κατὰ Βέκκου, ἐν Vindob. Theol. gr. 245, φ 108r-v.

XI. «Πῶς ἂν εἶη κατὰ τὴν οὐσίαν Πατήρ, ἢ προβολεύς, ἢ Υἱὸς καὶ Πνεῦμα, ἢ αἴτιον καὶ αἰτιατόν;».

— Ἰωάννου Βέκκου, Πρὸς Κωνσταντῖνον Α', ια', ἐν PG 141, 353A.

— Γρηγορίου Κυπρίου, Ἀντιῤῥητικός κατὰ Βέκκου, ἐν Vindob. Theol. gr. 245, φ 105r.

Τέλος καὶ ὁ ἴδιος ὁ Γρηγόριος Β', μὲ τὴν παράθεση ἑνὸς χωρίου ἀπὸ τὸν «Ἀντιῤῥητικό» λόγο, σὺν ἔργῳ τοῦ «Ὁμολογία»⁵⁰, ἐπιβεβαιώνει τὴν γνησιότητα τοῦ λόγου του. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ εἰσαγωγή τῆς παράθεσης τοῦ κειμένου: «Ἔχει δὲ τὰ τῆς ἀπαντήσεως αὐταῖς λέξεσιν οὕτως», καὶ συνεχίζει τὴν παράθεση τοῦ λόγου: «Ἡμεῖς φαμεν καὶ ἀμέσως ὑπάρχειν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ οὔτε κατὰ τοὺς ἀντιθέτους εἰπεῖν, ἀμέσως αὐτὸ λέγοντες, τὸ δι' Υἱοῦ καταργοῦμεν, οὔτε τὸ δι' Υἱοῦ ἀνομολογοῦντες, τὸ ἀμέσως ἀρνούμεθα. Καὶ γὰρ ἀμέσως δογματίζομεν, ἐπειδήπερ τὴν καθ' ὑπόστασιν ὑπαρξιν, καὶ ὅλως αὐτὸ δὴ τὸ εἶναι ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς ἔχει τὸ Πνεῦμα, καὶ οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐδὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ. Ἡ γὰρ ἂν καὶ αἴτιος οὕτω τοῦ Παρακλήτου ὁ Υἱὸς ὑπῆρχεν ἀναμφηρίστως, ὅπερ οὔτ' εὐσεβές ἐστι, καὶ οὐδεὶς οὐδέποτε τῶν ἁγίων οὔτ' εἰπῶν, οὔτε γράψας ἐφάνη. Διὰ τοῦ Υἱοῦ δὲ φαμεν τὸ Πνεῦμα καὶ τὴν ἀμέσως ὁμολογίαν ἡμῶν μὴ λυμαινέσθαι, ἐπειδὴ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον καὶ ὑφιστάμενον, ἐξ οὗ δὴ καὶ ὁ Υἱὸς γεννᾶται, δι' αὐτοῦ δὴ τοῦ Υἱοῦ προέρχεται καὶ ἐκλάμπει, τέλειον πλὴν ἔχον τὸ εἶναι παρ' αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς· καθ' ὃν δὴ τρόπον καὶ τὸ φῶς εἴρηται διὰ τῆς ἀκτίνος ἐκ τοῦ ἡλίου, ἔχον μὲν πηγὴν καὶ αἰτίαν τὸν ἥλιον ὡς ἀρχὴν αὐτοῦ φυσικὴν· διττὸν δ' ὁμοῖον καὶ ἐκλάμπον διὰ τῆς ἀκτίνος, ἐξ ἧς οὐχ ὑπαρξίς τῷ φωτί, οὐδ' οὐσίωσις· ἀλλ' ἦκει μὲν αὐτῆς, ὡς εἴρηται, ἔχει δὲ ἀρχὴν τοῦ εἶναι δι' αὐτῆς ἢ ἐξ αὐτῆς οὐδαμῶς, ἀλλὰ καθαρῶς καὶ ἀμέσως ἐκ τοῦ ἡλίου, ἐξ οὗ δὴ καὶ αὐτὴ ἡ ἀκτίς, δι' ἧσπερ τὸ φῶς φαίνεται προῖόν».

— Γρηγορίου Κυπρίου, Ὁμολογία, ἐν PG 141, 251AB.

— Τοῦ ἰδίου, Ἀντιῤῥητικός κατὰ Βέκκου, ἐν Vindob. Theol. gr. 245, φ 136v - 137r. Πρβλ. PG 141, 287A-C.

Ἦστερα ἀπὸ τὶς παραπάνω παραθέσεις καὶ τὴν ἀποδείξει τῆς πατρότη-

50. PG 142, 247-252. Ὅπως εἶναι γνωστὸ τὸ ἔργο χρονολογεῖται μεταξὺ τοῦ 1288 καὶ Ἰουνίου 1289. Πρβλ. V. Laurent, Les registes no 1514, vol. I, fasc. IV, σελ. 307-309. A. Papadakis, Crisis in Byzantium, σελ. 128, ὑποσ. 32. M. Ὁρφανοῦ, Κωνσταντίνου Μελητινώτου, σελ. 59, ὑποσ. 2.

τας του έργου, είναι ανάγκη να διερευνηθεί εάν ο πατριάρχης Γρηγόριος Β' ό Κύπριος είναι συντάκτης έργου αναφερομένου στην έκπόρευση του αγίου Πνεύματος, ερώτημα που θα μάς απασχολήσει στην παράγραφο 8 της παρούσας εργασίας.

6. Χρόνος συγγραφής

Είναι ήδη γνωστό στη σύγχρονη βιβλιογραφία, ότι, εξ αιτίας της σύγχυσης που υπάρχει μεταξύ του «*Αντιρόρητικοῦ*» λόγου του πατριάρχη Γρηγορίου Β' και του επιγραφόμενου έργου «*Περί έκπορεύσεως του αγίου Πνεύματος*», ή καλύτερα της θεώρησής των ως δύο έργων ανεξαρτήτων και διαφόρων, χρονολογούν το δεύτερο έργο μεταξύ των ετών 1289-1290⁵¹, περίοδο έκπτωσης του πατριάρχη από τον θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως και έγκλεισμού του στη μονή του Άριστηνού, ενώ αντίθετα ό F. Gayré θεωρεί τον αντιρρητικό λόγο, ως το πρώτο θεολογικό έργο του Γρηγορίου Β' και συγκεκριμένα μετά την σύνοδο των Βλαχερνών Α', δηλαδή στις αρχές του 1283⁵².

Τόσο όμως ή χειρόγραφη παράδοση, όσο και ή ταύτιση των δύο έργων επαναφέρουν το πρόβλημα της επαναχρονολόγησης του «*Αντιρόρητικοῦ*» λόγου του Γρηγορίου Β' πρὸς τὸν Ἰωάννη Βέκκο. Ό F. Gayré, ως πρὸς τὴν χρονολόγηση του «*Αντιρόρητικοῦ*» λόγου είχε δίκιο, ενώ, όπως αποδείξαμε παραπάνω, σφάλει ως πρὸς τὴν ἄποψη ότι το επιγραφόμενο «*Περί έκπορεύσεως του αγίου Πνεύματος*» έργο, αποτελεί μία «*δευτερὴ ἐξήγηση του Τόμου*» της συνόδου των Βλαχερνών Β' (1285)⁵³, έσωτερικὲς δὲ μαρτυρίες του λόγου και ιστορικὲς ἀποδείξεις μάς επιτρέπουν μιὰ πιὸ συγκεκριμένη χρονολόγηση.

1. Ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή του «*Αντιρόρητικοῦ*» λόγου πληροφορούμεθα, ότι συντάσσεται πρὶν ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ἀνέλθει στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, ἐνὼ ἀκόμη ἐφέρετο μὲ τὸ κοσμικὸ του ὄνομα «*Γεώργιος*»: «*Γεωργίου του Κυπρίου... ἐκδοθείς πρὸ του ψήφω Θεοῦ εἰς τὸν πατριαρχικὸν ἀνελθεῖν αὐτὸν θρόνον*»⁵⁴.

Εἶναι γνωστό ότι ή μοναχική κουρά και ή μετονομασία του σὲ Γρηγό-

51. Πρὸβλ. Στ. Παπαδοπούλου, Γρηγόριος Β', ό Κύπριος, ἐν Θ.Η.Ε. 4(1964), στ. 733.

52. F. Gayré, Georges de Chypre, ἐν D.T.C. 6, 1(1924), στ. 1231.

53. Πρὸβλ. F. Gayré, ἐνθ' ἄνωτ., στ. 1232.

54. Πρὸβλ. Vindob. Theol. gr. 245, φ 99v.

ριον γίνεται στίς 23 ἢ 28 Μαρτίου τοῦ 1283, καί ἡ ἀνάρρησή του στὸν πατριαρχικό θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως στίς 11 Ἀπριλίου τοῦ ἴδιου χρόνου⁵⁵. Συνεπῶς, ὁ λόγος πρέπει νὰ συνετάγη πρὶν τὴν 23 ἢ 28 Μαρτίου τοῦ 1283. Εἶναι γνωστὸ ἤδη, ὅτι ὁ Ἰωάννης Βέκκος μὲ τὸ Β΄ λόγο «κατὰ τοῦ Τόμου», ὁ ὁποῖος συνετάγη μετὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Τόμου τῆς συνόδου τῶν Βλαχερνῶν Β΄, δηλαδὴ τὸ 1285, ἀπαντᾷ στὸν «Ἀντιρρητικόν» λόγο τοῦ Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου⁵⁶. Ἐπίσης γνωρίζουμε ὅτι ἡ σύνταξη τοῦ λόγου ἔγινε ἀπὸ τὸν πατριάρχη Γρηγόριο, «μετὰ τὴν ἐν μέσοις ἀνακτόροις συμπλοκὴν ... καὶ ἀποκατάστασιν»⁵⁷, ὑπονοώντας προφανῶς τὴν διένεξη μεταξὺ Γεωργίου (Γρηγορίου) Κυπρίου καὶ Ἰωάννη Βέκκου, ἡ ὁποία ἔλαβε χώρα κατὰ τὴν διάρκεια τῆς συνόδου τῶν Βλαχερνῶν Α΄ (8η καὶ 12η Ἰανουαρίου 1283), δηλαδὴ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Β΄ πατριαρχίας τοῦ Ἰωσήφ Α΄ (31 Δεκεμβρίου 1282 - 23 Μαρτίου 1283)⁵⁸ καὶ κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐπιβεβαιώθηκε ἡ καθάριση τοῦ Ἰωάννη Βέκκου⁵⁹.

2. Ἡ δευτέρα ἐσωτερικὴ μαρτυρία, προέρχεται ἀπὸ τὴν ἔρευνα γιὰ τὸν παραλήπτη τοῦ λόγου. Συγκεκριμένα στὸν ἐπίλογο τοῦ «Ἀντιρρητικοῦ» λόγου πληροφοροῦμεθα ὅτι παραλήπτης τοῦ λόγου εἶναι κάποιος φίλος τοῦ Γεωργίου (Γρηγορίου) Κυπρίου, ὁ ὁποῖος ὀνομάζεται Δημήτριος: «Ταῦτά σοι ᾧ φίλε Δημήτριε ἐσχεδιάσται πρὸς τὰ προταθέντα»⁶⁰.

Ἡ χρησιμοποιηθεῖσα ἔκφραση «φίλε» ἀποδεικνύει ἅψ’ ἐνός μὲν ὅτι ὁ ἐν λόγῳ «Δημήτριος» δὲν εἶναι ἀπλᾶ γνωστὸς τοῦ Γεωργίου (Γρηγορίου), ἀλλὰ ἴσως καὶ συνεργάτης του, ἐνῶ δὲν μποροῦμε νὰ ἀποκλείσουμε ὅτι εἶχαν περὶπου τὴν ἴδια ἡλικία ἢ νὰ ἦταν καὶ οἰκογενειακοὶ φίλοι, ἅψ’ ἐτέρου δὲ ὅτι ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ἀπευθύνεται στὸ φίλο του «Δημήτριος» πρὶν

55. Γεωργίου Παχυμέρη, Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος II, 14, ἐν PG 144, 49B, 52B-53A. V. Laurent, La chronologie des patriarches de Constantinople, au XIIIe s (1208-1309), ἐν R.E.B. 27(1969), σελ. 145-147.

56. Βλ. παράγραφο 7 τῆς παρούσας ἐργασίας.

57. Ἰωάννου Βέκκου, Κατὰ τοῦ Τόμου Β΄, α΄, ἐν PG 141, 896D.

58. Γεωργίου Παχυμέρη, Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος I, 8, ἐν PG 144, 30A-33A. Γεωργίου Μετοχίτη, Ἱστορία Δογματικὴ I, 68-69, ἐν Cozza-Luzzi, VIII², σελ. 90³-12-91². Ἰωάννου Βέκκου, Περὶ ἀδικίας, ἥς ὑπέστη τοῦ οἰκείου θρόνου ἀπελαθεῖς Α΄, δ΄-ιδ΄, ἐν PG 141, 953-969. J. Gill, John Beccos Patriarch of Constantinople, ἐν Βυζαντινὰ 7(1975), σελ. 261. A. Papadakis, Crisis in Byzantium, σελ. 48-49, Μ. Ὁρφανοῦ, Κωνσταντίνου Μελιτηνώτου, σελ. 117, ὑπόσ. I. Βλ. Φειδᾶ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τόμος Β΄, σελ. 600.

59. «Δίχα παντὸς ἀρχιερατικοῦ σημείου»: Ἰωάννου Βέκκου, Περὶ ἀδικίας Α΄, ζ΄, ἐν PG 141, 960B. Πρβλ. V. Laurent, Les registes, no 1456, Vol. 1, fasc. IV, σελ. 245-246.

60. Vindob. Theol. gr. 245, φφ 140v.

τὴν ἐκλογή του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία του, ἀφοῦ ἀλλάζουν τελείως οἱ προσφωνήσεις πρὶν καὶ μετὰ τὴν ἐκλογή του, ὅταν δηλαδὴ ἀπευθύνεται σὲ φίλους ἢ γνωστούς του⁶¹, ὁ «Ἀντιῥήτικὸς» λόγος λοιπὸν συντάσσεται πρὶν τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1283, συγκεκριμένα μεταξὺ 12ης Ἰανουαρίου καὶ 23ης Μαρτίου τοῦ 1283.

Ἡ ἄποψη ὀρισμένων μελετητῶν ὅτι ὁ λόγος ἦ τὸ ἐπιγραφόμενο ἔργο «Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος» εἶναι τὸ τελευταῖο ἔργο τοῦ Γρηγορίου Β' πρὸ τοῦ θανάτου του καὶ συγκεκριμένα περὶ τὸ 1289 εἶναι ἐσφαλμένη, γιατί τὸ χωρίον ποὺ παρατίθεται στὸ ἔργο «Ὁμολογία» προηγεῖται τῶν ἐτῶν 1288 ἢ Ἰουνίου 1289, περίοδο συγγραφῆς τῆς Ὁμολογίας⁶². Δὲν εἶναι δυνατὸν λοιπὸν ὁ Ἰωάννης Βέκκος ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ Τόμου τῶν Βλαχερνῶν Β' (Αὔγουστος 1285), νὰ ἀπαντᾷ σὲ ἔργο, ποὺ ἔχει γραφτεῖ τὸ 1289, ὅπως ἀπεδείχθη ἀπὸ τὰ παράλληλα χωρία, ἢ νὰ ἀπευθύνεται στὸν Κωνσταντῖνο Μελιτηνιώτῃ τὸ 1286 περίπου καὶ νὰ παραθέτει χωρία ἔργου συγγραφέντος τὸ 1289⁶³.

7. Ἀφορμὴ συγγραφῆς καὶ παραλήπτῃς τοῦ ἔργου

Ἐνα ἀπὸ τὰ σημαντικὰ θέματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὸν «Ἀντιῥήτικόν» λόγο τοῦ Γρηγορίου Β' εἶναι ἡ ἀφορμὴ σύνταξης τοῦ ἔργου καὶ ὁ σκοπὸς ποὺ ἐξυπηρετοῦσε ἡ συγγραφή καὶ δημοσίευσή του.

Ἡ ἀπάντησις σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα δίδεται ἀφ' ἐνὸς ἀπὸ τὶς ἐσωτερικὰς μαρτυρίες τοῦ λόγου ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπιβεβαιώνονται καὶ ἀπὸ ἄλλες παράλληλες πηγές.

Σύμφωνα μὲ τὸν Β' λόγο τοῦ Ἰωάννη Βέκκου κατὰ τοῦ Τόμου, ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Β', τότε Γεώργιος, συντάσσει τὸν λόγο του «μετὰ τὴν ἐν μέσοις ἀνακτόροις συμπλοκὴν καὶ ἀποκατάστασιν»⁶⁴ μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν, ἐνῶ κατὰ τὸν βυζαντινὸ ἱστορικὸ Γεώργιο Μετοχίτη ἡ αἰτία

61. Πρβλ. Ἐπιστολὲς ζ', η', ιδ', κα', λε', <α', ρη', ριβ', καὶ ρηη', ρκβ', ρλα', ρλγ', ρλζ', ρμζ', ρμη', ρμθ', ρνθ', ρνη' ἀντίστοιχα.

62. «μαρτυροῦσι καὶ πρὸ τοῦ τόμου πολλοῖς ἔτεσιν ἐκδέδοται μοι»: Γρηγορίου Κυπρίου, Ὁμολογία, ἐν PG 142, 250D. Πρβλ. Ἰωάννου Βέκκου, Κατὰ τοῦ Τόμου Λόγος Β', α', ἐν PG 141, 897AB.: «καθ' ἡμῶν πρότερος οὗτος ἀντιῥήτικὸς ἐρῆσφώδησεν».

63. Πρβλ. παράγραφο 7 τῆς παρούσας ἐργασίας.

64. Ἰωάννου Βέκκου, Κατὰ τοῦ Τόμου Β', α', ἐν PG 141, 869C.

συγγραφῆς τοῦ λόγου ἦταν ἡ ἀποτυχία τοῦ Γρηγορίου Β΄ νὰ ἀνέλθει στὸν πατριαρχικὸ θρόνο· *«παρὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ ποθουμένου μανεῖς, εἰς ἀντιδικίαν δῆθεν τοῦ κανονικῶς εἰληχότος κατὰ τῶν δογμάτων τῆς εὐσεβείας ἀχώρησας, σύγγραμμα κρύφα θέμενος ἐπὶ τούτῳ καὶ βαθὺν ὑπὸ σκότον τηρήσας ἔν' εἶη σοι δέλεαρ ἐν καιρῷ»*⁶⁵. Ἡ ἄποψη αὐτὴ δὲν εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἀντικειμενική, γιατί ἀφ' ἑνὸς μὲν, ὅπως ἀπεδείχθη, χρονολογικὰ ὁ λόγος συντάσσεται πολὺ πρὶν τὴν ἔναρξη τῆς διαδικασίας γιὰ τὴν διαδοχὴ στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, ἀναφορικὰ μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Γρηγορίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Γεώργιος Μετοχίτης συντάσσει τὴν «Ἱστορία» του ἔχοντας ἤδη ὁ ἴδιος δοκιμάσει τὴν καταδίκη του ἀπὸ τὴν σύνοδο τῶν Βλαχερνῶν Β΄ (1285), τὴν ὁποῖαν προκάλεσε ὁ Γρηγόριος Β΄.

Δίκιο ἔχει ὁ Γεώργιος Μετοχίτης, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἄποψη, ὅτι *«σύγγραμμα κρύφα θέμενος ἐπὶ τούτῳ καὶ βαθὺν ὑπὸ σκότον τηρήσας ἔν' εἶη σοι δέλεαρ ἐν καιρῷ»*, ἄποψη τὴν ὁποῖα ἐπιβεβαιώνει καὶ ὁ Ἰωάννης Βέκκος, στὸν ὁποῖο κατέστη γνωστὸ, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει, μετὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Τόμου τῆς συνόδου τῶν Βλαχερνῶν Β΄ (Αὐγούστος 1285)⁶⁶, τὴν ἴδια δὲ ἀντίληψη ἐκφράζει καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Μελιτηνιώτης: *«ἐν μυχοῖς ζοφώδουσι τούσδε καὶ σκοτεινοῖς ἀδύτους κατέκρυπτε»*⁶⁷. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ κάνουμε μία διευκρίνιση. Χρειάζεται νὰ διακρίνουμε μεταξὺ τοῦ χρόνου συγγραφῆς τοῦ «Ἀντιῤῥητικοῦ» λόγου, ὁ ὁποῖος καθορίστηκε μεταξὺ τῶν μηνῶν Ἰανουαρίου καὶ Μαρτίου τοῦ ἔτους 1283⁶⁸, καὶ τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὁποῖον κατέστη γνωστὸς ὁ λόγος στὸν Ἰωάννη Βέκκο καὶ στοὺς ὁμόφρονές του Γεώργιο Μετοχίτη καὶ Κωνσταντῖνο Μελιτηνιώτη. Ἡ αἰτία τῆς μὴ γνώσης τοῦ κειμένου δὲν εἶναι ἡ ἀπόκρυψη τοῦ λόγου ἀπὸ τὸν Γρηγόριο, ὅπως διατείνονται οἱ ἀντίπαλοί του, ἀλλὰ τὸ ὅτι εὗρισκοντο στὴ φυλακὴ, ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπόφαση τῆς συνόδου τῆς 8ης Ἰανουαρίου 1283⁶⁹, ἄλλωστε ὁ ἴδιος ὁ Ἰωάννης Βέκκος ὁμολογεῖ στὸ ἴδιο ἔργο, ὅτι *«καθ' ἡμῶν πρότερος οὗτος ἀντιῤῥητικῶς ἐδῶραψώδησεν...»*⁷⁰.

65. Γεωργίου Μετοχίτη, Ἱστορία Δογματικῆ, βλ. II, 24; ἔκδ. Cozza-Luzi I, σελ. 194. Πρβλ. Μ. Ὁρφανοῦ, Κωνσταντῖνου Μελιτηνιώτη, σελ. 113, ὑποσ. 1.

66. Ἰωάννου Βέκκου, ἔνθ' ἀνωτ., ἐν PG 141, 896C: «πρῶτα δὲ ἡμῖν τὰ καθ' ἡμῶν δεύτερα τοῦ ἀνδρός ἐγνώσθησαν νεανειύματα, ὅτι τὴν μὲν τῶν προτέρων γνώσιν αἱ ὑπὲρ τοῦ ἀληθοῦς δόγματα ὑπερόροι ἡμῶν ἐκάλυσαν φυλακαί».

67. Κωνσταντῖνου Μελιτηνιώτου, Λόγος ἀντιῤῥητικὸς, ἔκδ. Μ. Ὁρφανοῦ, Κωνσταντῖνου Μελιτηνιώτου, σελ. 113, 1-5.

68. Πρβλ. F. Gaygé, Georges de Chypre, ἐν D.T.C. 6, 1(1924), στ. 1231.

69. Πρβλ. A. Papadakis, Crisis in Byzantium, σελ. 48 καὶ σελ. 58, ὑποσ. 8.

70. Ἰωάννου Βέκκου, Κατὰ τοῦ Τόμου Β΄, α', ἐν PG 142, 897AB.

Δύο σημαντικές μαρτυρίες του πατριάρχη Γρηγορίου Β' του Κυπρίου αποδεικνύουν ακριβώς την πρό της έκδοσης του Τόμου διαμάχη των Ίωάννη Βέκκου και Γρηγορίου Β' και την θεολογική συγγραφή εκ μέρους του, λόγου σχετικού με το θέμα της έκπορεύσεως του αγίου Πνεύματος. Στο έργο του «Όμολογία» (1288-1289) ο Γρηγόριος αναφέρει, ότι «*δσα πρό του τόμου πολλοῖς ἔτεσιν ἐκδέδοται μοι*» αποδεικνύουν την σταθερότητα των θεολογικῶν του θέσεων, ιδιαίτερα δὲ «*ἡ πρὸς τὴν τοῦ Βέκκου ἀπορίαν ἀπάντησις*»⁷¹, ἡ ὁποία εἶναι τὸ ἀντίστοιχο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν λόγο κατὰ τοῦ Ἰωάννη Βέκκου, τοῦ πατριάρχη Γρηγορίου Β' (PG 142, 287A-C). Ἀναλυτικότερα δὲ ἀπὸ τὴν «Ἀπολογία» τοῦ πατριάρχη πληροφορούμεθα: «*Ἀνέστη πρῶτον Ἰωάννης ὁ Βέκκος... λαλῶν τε καὶ γράφων διεστραμμένα. Ἔδει πάντων ἀπαντᾶν πρὸς ἐκεῖνον... Ἀπαντήκαμεν οὖν ὡς ἐνήν, καὶ τὸν ἄνθρωπον Θεοῦ συνεργοῦντος βραχέσι τοῖς ῥήμασιν τῆς μακροῦς δογμάτων ἀτοπίας ἐπέσχομεν...*»⁷².

Πρῶτος λοιπὸν ὁ Ἰωάννης Βέκκος μετὰ τὰ συγγράμματά του «*λαλεῖ διεστραμμένα*», ὅσον ἀφορᾶ τὰ τῆς έκπορεύσεως τοῦ αγίου Πνεύματος, στὰ ὁποῖα ἀπαντᾷ ὁ πατριάρχης Γρηγόριος, πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἐπίσημη ἀπάντηση τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὸν Τόμο τῆς συνόδου τῶν Βλαχερνῶν Β' (1285)⁷³. Τὸ θεολογικὸ κείμενο τοῦ Ἰωάννη Βέκκου, πρὶν τὴν έκδοση τοῦ Τόμου, εἶναι τὰ τρία βιβλία περὶ έκπορεύσεως, τὰ ὁποῖα ἀπευθύνει στὸν ἐπίσκοπο Σουγδαίας τῆς Κυζίκου Θεόδωρο Σκουταριώτη (26 Μαΐου 1275 - 5 Φεβρουαρίου 1282)⁷⁴. Τὸ έργο, ὡς γνωστὸν, ἀποτελεῖ ἀπάντηση τοῦ Ἰωάννη Βέκκου στὶς ἐρωτήσεις ποῦ τοῦ ἔθεσε ὁ νεοχειροτονηθεὶς ἀπὸ τὸν ἴδιο ἐπίσκοπος Σουγδαίας Θεόδωρος, λίγο πρὶν τὴν ἀναχώρησή του γιὰ τὴν ἐπισκοπή του⁷⁵.

71. Γρηγορίου Κυπρίου, Όμολογία, ἐν PG 142, 250D.

72. Γρηγορίου Κυπρίου, Ἀπολογία, ἐν PG 141, 252D. Πρβλ. Μ. Ὀρφανοῦ, Κωνσταντίνου Μελητηνιάτου, σελ. 127, ὑποσ. 4.

73. Γρηγορίου Κυπρίου, ἐνθ' ἄνωτ., 253AB.

74. Σχετικὰ μετὰ τὰ περὶ Θεόδωρου Σουγδαίας βλ. Μαρία Νυσταζοπούλου, Ἡ ἐν τῇ Ταυρικῇ Χερσονήσῳ πόλις Σουγδαία, ἀπὸ τοῦ ιγ' μέχρι τοῦ ιε' αἰῶνος, Ἀθῆνα 1965, σελ. 92, 93, 124. V. Laurent, Les registes no 1424 Vol. I, fasc. IV, σελ. 212.

75. Πρβλ. Ἰωάννου Βέκκου, Πρὸς Σουγδαίας Θεόδωρον Α', α', ἐν PG 141, 289B. Εἶναι συνεπῶς λανθασμένη ἡ χρονολόγησις ἀπὸ τὸν L. Bréhier (ἐν D.H.G.E. 7(1934), στ. 363), ὅτι τὸ έργο συντάγη τὸ 1289. Ὁρθότερα θεωρούμενη ἡ ἀλληλογραφία μεταξὺ Ἰωάννη Βέκκου καὶ ἐπισκόπου Σουγδαίας Θεόδωρου, ἀποδεικνύει ὅτι τὸ πρῶτο βιβλίον συντάσσεται ἐξ ἀφορμῆς τριῶν προφορικῶν ἐρωτήσεων (Α', α', 289B καὶ Α', ια', 309A), ποῦ τοῦ ἔθεσε ὁ νεοχειροτονημένος τότε ἐπίσκοπος Θεόδωρος, μάλιστα πρὶν τὴν ἀναχώρησή του γιὰ τὴν ἐπισκοπή του (1277). Τὰ ἄλλα δύο βιβλία ἀποτελοῦν ἀπαντήσεις σὲ γραπτὲς πλέον ἐρωτήσεις ποῦ

Ἡ ἀφορμὴ ὁμως γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ λόγου ἀποτελεῖ, ὅπως φαίνεται, σχετικὴ ἐρώτηση ἢ θεολογικὴ ἀπορία κάποιου φίλου τοῦ Γρηγορίου Β΄ — ἀκόμη Γεωργίου— ὁ ὁποῖος ὀνομάζεται «Δημήτριος» καὶ στὸν ὁποῖο, ὅπως πληροφοροῦμεθα ἀπὸ τὸν ἐπίλογο τοῦ ἔργου, ἀπευθύνει τὸν λόγο. Ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ: «Ταῦτά σοι, ὦ φίλε Δημήτριε, ἐσχεδιάσται πρὸς τὰ προταθέντα, βραχέα μὲν τοῦ καιροῦ κατελείγοντος, ἐχρῆν γὰρ μᾶλλον ὀλίγα εἰπόντας τὴν μετάκλισιν προκαταλαβεῖν, ἢ μακρὰ ῥαψωδῆσαντας ὑστερίσαι τῆς χρείας, καὶ τοῦ σπουδάσματος ἐκπεσεῖν· πλὴν ἱκανά γε, εἰ μὴ ἡμέρας ἀνθρώπου ἐπεθύμησας, καὶ εἰς ματαιότητος ἐπέβλεψας καὶ μανίας ψευδεῖς, περιτρεπόμενον στήσαι, καὶ τοὺς τῆς ἀμφιβολίας ἀποκρούσασθαι λογισμούς. Καὶ γένοιτο Θεοῦ συναιρομένου, τοὺς μὲν ἀποκρουσθῆναι, σὲ δὲ πάγιον ἐν τάγαθῷ στήναι ἐρηρσιζόμενον, ὑπὸ μηδενὸς σαλευόμενον»⁷⁶.

Ὅπως ἀναφέραμε, ἡ προσφώνηση «φίλε», ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Γρηγόριος Β΄, δὲν εἶναι ἀκόμη πατριάρχης, μᾶς προσδιορίζει ὅτι καὶ ὁ Δημήτριος δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνώτερος κληρικός, ἐνῶ ταυτίζεται μὲ πρόσωπο ποῦ ἔχει θεολογικὰ ἐνδιαφέροντα. Ἐπίσης ἡ προσφώνηση «φίλε» ἀποδεικνύει μία σχέση φιλική. Ὅπως ἀπέδειξαν οἱ τελευταῖες ἐρευνες τοῦ Σταύρου Κουρούση, ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Β΄ σχετιζέτο φιλικὰ μὲ τὴν οἰκογένεια Γλυκέων, ὅπου τὸ ὄνομα Δημήτριος μαζί μὲ τὸ Βασίλειος συνηθίζετο στὰ μέλη τῆς οἰκογένειας⁷⁷. Πραγματικὰ σύγχρονος τοῦ μαθητῆ τοῦ πατριάρχη Ἰωάννη Γλυκέως εἶναι ὁ Δημήτριος Γλυκὺς, παραλήπτης τῆς ἐπιστολῆς 100 τοῦ Γαβρᾶ⁷⁸, ἡ ὁποία χρονολογεῖται λίγο πρὶν τὸ 1315. Ὁ Δημήτριος αὐτὸς δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι ἡ ἀδελφὸς τοῦ Ἰωάννη Γλυκέως⁷⁹,

ἔστειλε ὁ Σουγδαῖος Θεόδωρος στὸν Ἰωάννη Βέκκο, σχετικὰ μὲ τὶς θεολογικὰς ἀπορίες ποῦ συναντοῦσε στὴν ποιμαντικὴ του διακονία (Β΄, α΄, 309B καὶ Γ΄, α΄, 324B). Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ προτροπὴ τοῦ Ἰωάννη Βέκκου στὸν ἐπίλογο τοῦ τρίτου βιβλίου γιὰ τὴν συνέχιση τῆς ἀλληλογραφίας. Θὰ μπορούσαμε λοιπὸν νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἴσως ὀλοκληροῦται πλέον ἡ γραπτὴ ἐπικοινωνία τῶν δύο ἀνδρῶν τὸ ἔτος 1280, ἄλλωστε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1283 ὁ Θεόδωρος καθαιρεῖται (βλ. V. Laurent, Les registes no 1463). (Πρβλ. M. Le Quien, Oriens Christianus, τόμ. Α΄, στ. 1230. K. Krumbacher, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας, τόμ. Α΄, σελ. 187. H. - G. Beck, Kirche und Theologische literatur, σελ. 682. M. Νυσταζοπούλου, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 93, ὑποσ. 89).

76. Γρηγορίου Κυπρίου, Ἀντιῳρητικός, ἐν Vindob. Theol. gr. 245, φ 140v-141r. Πρβλ. PG 142, 290B.

77. Στ. Ἰ. Κουρούση, Ὁ λόγιος Οἰκουμενικός πατριάρχης Ἰωάννης ΙΓ΄ ὁ Γλυκὺς, ἐν E.E.B.Σ. MA' (1974), σελ. 300 καὶ 306-309.

78. G. Fatouros, Die Briefe des Michael Gabras, II Teil: Text, Wien 1973, σελ. 162-163.

79. G. Fatouros, ἔνθ' ἄνωτ. I, σελ. 38.

ἢ καὶ γιός του, πέραν τῶν δύο γνωστῶν τοῦ Βασιλείου καὶ Γεωργίου, λόγοι καὶ αὐτοί⁸⁰. Ἄν καὶ χρονολογικὰ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι σύγχρονοι μὲ τὸν πατριάρχη Γρηγόριο Β' (Γεώργιος), ἐν τούτοις ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Γαβρᾶ, δὲν ἀποδεικνύεται κάποιο ἐνδιαφέρον γιὰ θέματα θεολογικά, ἀλλὰ κυρίως μόνο βιβλιοφιλικά.

Ὁ J. M. de Rubeis⁸¹ θεωρεῖ ὅτι παραλήπτης τοῦ λόγου εἶναι κάποιος Θεσσαλονικέας μοναχὸς Δημήτριος. Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ πατριάρχη Γρηγορίου Β' πληροφοροῦμαστε ὅτι τὴν ἐπιστολὴ ζ' ἀπευθύνει «*Τῷ Θεσσαλονικεῖ Δημητρίῳ τῷ Βεάσκῳ*», τὸν ὁποῖον μάλιστα προσφωνεῖ «*ἀδελφὲ ποθεινότατε*»⁸². Κατὰ τὸν Σωφρόνιο Εὐστρατιάδη ὁ Βεάσκος διετέλεσε ρεφερενδᾶριος τῆς Θεσσαλονίκης, ἐνῶ ἐσφαλμένα θεωρεῖ ὅτι προεχειρίσθη μετὰ τὸ 1300 μητροπολίτης Θεσσαλονίκης⁸³. Τὸ περιεχόμενο ὁμῶς τῆς ἐπιστολῆς δὲν μᾶς ἐπιβεβαιώνει θεολογικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ παραλήπτη, ἐνῶ τὸ σύντομο κείμενό της δὲν δείχνει τὴν πρόθεση στὸ συντάκτη της νὰ ἀναλύσει θέματα ἀνάλογα μὲ τὸ περιεχόμενο τοῦ λόγου.

Θεωροῦμε ὅτι ἡ ἔρευνά μας πρέπει νὰ προσανατολισθεῖ πρὸς αὐτὴ τὴν ἀφορμὴ συγγραφῆς τοῦ λόγου καὶ τίς θεολογικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Ἰωάννη Βέκκου. Ὅπως εἶδαμε παραπάνω αἰτία συγγραφῆς τοῦ λόγου εἶναι τὰ τρία βιβλία, τὰ ὁποῖα ἀπευθύνει στὸν ἐπίσκοπο Σουγδαίας Θεόδωρο καὶ τὰ

80. Στ. Ἰ. Κουρούση, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 300. Στὴν οἰκογένεια τῶν Γλυκίων συναντᾶται καὶ ἄλλος Δημήτριος, μαρτυρούμενος σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς Διονυσίου τοῦ ἔτους 1415 (βλ. N. Oikonomides, Actes de Dionysiou, texte, Paris 1968, σελ. 97). Ἐπίσης ὁ Σταῦρος Κουρούσης κάνει τὴν ὑπόθεση ὅτι καὶ ὁ ἐπίσκοπος Κυζίκου Δανιὴλ, ἀλληλογράφος τοῦ πατριάρχη Γρηγορίου Β' (βλ. Ἐπιστολὲς ρκα' καὶ ρκστ', ἐν Σ. Εὐστρατιάδου, Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἐπιστολαὶ καὶ μῦθοι, ἐν Ἀλεξανδρεία 1910. V. Laurent, Les registes, vol. I, fasc. IV, σελ. 254, 255, No 1464, 1465, χρονολογούμενος μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1283-1285), ἦταν δυνατόν νὰ ἔφερε τὸ ὄνομα Δημήτριος πρὶν τὴν κουρά του καὶ τὴν μετονομασία του σὲ Δανιὴλ. Ἡ ταύτιση ὁμῶς μὲ τὸν Δημήτριο τοῦ λόγου δὲν εἶναι δυνατὴ, γιὰ τὸ Δανιὴλ ἦταν ἤδη τὸ ἔτος 1255 μοναχὸς τῆς μονῆς Ὁστροειδίου (βλ. F. Janin, Les églises et les monastères des grands centres byzantines, Paris 1975, σελ. 10), ἐνῶ ἤδη τὸ 1282 ἦταν μητροπολίτης Κυζίκου, σὲ διαδοχὴ τοῦ Θεόδωρου Σκουταριώτη (ca 1261-1284ca), ὁ ὁποῖος ἐπισκόπησε ἀπὸ τὸ 1277 ἕως τὸ 1282, (βλ. Ἰ. Κ. Μακρῆ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Κυζίκου μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἐν Μικρασιατικὰ Χρονικὰ ΣΤ' (1955), σελ. 283-301. Ruth Macrides, Saints and Sainthood in the Early Palaiologan Period. The Byzantine Saint. University of Birmingham 14th Spring Symposium of Byzantine Studies, ἔκδ. Sergei Hackel 1981, σελ. 77).

81. PG 141, 88B. Πρβλ. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Ἡ ἐν Θεσσαλονικῇ μονὴ τῶν Βλατᾶδων καὶ τὰ μετόχια αὐτῆς, ἐν Β.Ζ. 8(1899), σελ. 402-408. E. Trapp, P.L.P., no 5262, σελ. 27.

82. Πρβλ. Σ. Εὐστρατιάδου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 6.

83. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. ιδ'-ιε'.

ὅποια ἔχουν ὡς περιεχόμενο τὸ θέμα τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος (1275-1280), θέμα ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν ἐπίσκοπο Θεόδωρο, ἐξ ἀφορμῆς τῆς γνωστῆς προσηλυτιστικῆς δράσης τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας, μὲ τὴν ἴδρυση ἰταλικῶν ἀποικιῶν καὶ τὴν ἐγκατάσταση, ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ ΙΓ’ αἰῶνα, μοναχῶν τοῦ τάγματος Fratrum minorum (ἤδη τὸ 1289 ὑπῆρχε ἐν Καφᾶ ἐκκλησία καὶ μονὴ Φραγκισκανῶν)⁸⁴. Ὁ ἀναφερόμενος λοιπὸν «Δημήτριος», ὡς παραλήπτης τοῦ λόγου, πρέπει νὰ σχετίζεται ἀφ’ ἑνὸς μὲ τὸ περιβάλλον τοῦ ἐπισκόπου Θεοδώρου καὶ ἀφ’ ἑτέρου νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ θεολογικὸ πρόβλημα, πὺ ἀπασχολεῖ τὸ περιβάλλον του.

Πραγματικὰ ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς ἐνθυμήσεις τοῦ κώδικα 75 τῆς Μονῆς Ἁγίας Τριάδος Χάλκης (φ 30r), τὶς ὁποῖες ἐξέδωσε ἡ Μαρία Νυσταζοπούλου, πληροφοροῦμεθα, ὅτι στὶς 14 Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 1286 (=6794) «ἐτελειώθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ Δημήτριος ἀναγνώστης καὶ κληρικὸς ἔγγονος Εὐθυμίου πρωτοπαπᾶ»⁸⁵, ὁ ὁποῖος δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι καὶ ὁ παραλήπτης τοῦ λόγου.

Ἡ παρούσα ἄποψη εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ καὶ ἀπὸ τὴν χρονολόγηση τοῦ «Ἀντιῥήτικοῦ» λόγου (Ἰανουάριος - Μάρτιος 1283) καὶ ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Ἰωάννη Βέκκου καὶ τοῦ Θεοδώρου Σουγδαίας (1275-1282). Ἐὰν δηλαδὴ ὁ Ἰωάννης Βέκκος ἀποστέλει τὸ τρίτο βιβλίον κατὰ τὸ ἔτος 1280, τότε ὁ Δημήτριος ἀναπτύσσει ἀλληλογραφία μὲ τὸν γνωστὸ ἀντίπαλο τοῦ Ἰωάννη Βέκκου, Γεώργιο (Γρηγόριο) τὸν Κύπριο, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ζητᾶ περισσότερες πληροφορίες ὅσον ἀφορᾶ τὸ θεολογικὸ πρόβλημα τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ τὶς θέσεις του στὶς ἀντιλήψεις τοῦ Ἰωάννη Βέκκου. Ὁ Γεώργιος (Γρηγόριος) ἀπαντᾷ μεταξὺ Ἰανουαρίου - Μαρτίου τοῦ 1283 καὶ βέβαια μετὰ τὴν παραίτηση τοῦ Σουγδαίας Θεοδώρου, τὴν 5η Φεβρουαρίου 1282, γιὰ τὸν ὁποῖον ἄλλωστε καμία ἀναφορὰ δὲν κάνει στὸ συγκεκριμένο ἔργο.

Τὰ θεολογικὰ θέματα πὺ ἀναλύει ὁ Γεώργιος (Γρηγόριος) στὸν λόγον του δὲν διαφέρουν ἀπὸ τὴ θεματολογία τῶν τριῶν βιβλίων τοῦ Ἰωάννη Βέκκου πρὸς τὸν Σουγδαίας Θεόδωρον καὶ ἐπιβεβαιώνουν ἐμμεσα τὴν περὶ «Δημητρίου» ἄποψή μας. Χαρακτηριστικὰ, κατὰ βιβλίον, ἔχουμε τὰ παρακάτω θεολογικὰ θέματα:

Βιβλίον Α’ (PG 141, 289B-310A): Τὸ θεολογικὸ περιεχόμενο τῶν ὄρων

84. Πρβλ. Μ. Νυσταζοπούλου, Ἡ ἐν τῇ Ταυρικῇ χερσονήσῳ πόλις Σουγδαία, Ἀθῆναι 1965, σελ. 89-91.

85. Μ. Νυσταζοπούλου, ἐνθ’ ἄνωτ., σελ. 124 no 62. Πρβλ. E. Trapp, P.L.P., no 5264, σελ. 27.

«προϊέναι», «προχεῖσθαι», «ἀναβλύζειν», «πεφηνέναι», «πνεῦμα Θεοῦ», «μετὰ τοῦ υἱοῦ», «ἅμα τῷ υἱῷ», «σὺν τῷ υἱῷ».

Βιβλίο Β' (PG 141, 309B-324A): Σχέση «φύσεως» καὶ «ἀξιώματος», ἀνάλυση θεολογικῆ τῶν ἐκφράσεων «δι' υἱοῦ», «ἐκ πατρὸς ἐκπόρευσις» καὶ ἡ ὑπέρβαση τῆς σύγχυσης τῶν ιδιοτήτων.

Βιβλίο Γ' (PG 141, 323A-338B): Θεολογικὴ ἀνάλυση τῆς ἔκφρασης «δι' υἱοῦ» καὶ ἡ διαφορὰ τῶν προθέσεων «ἐκ» καὶ «διά».

8. Οἱ ἀποδιδόμενοι λόγοι «περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος»

Μετὰ τὴν θεολογικὴ διερεύνηση καὶ ταύτιση τῶν δύο ἔργων, δηλαδὴ τοῦ «Ἀντιζήτηκον» λόγου στὸν Ἰωάννη Βέκκο καὶ τὸ ἐπιγραφόμενο «περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος», παραμένει τὸ ἐρώτημα ἐὰν ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Β' εἶναι συγγραφέας ἔργου μὲ τὸν τίτλο «Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος» ἢ κακῶς ἀποδόθηκαν σ' αὐτὸν ἔργα μὲ τὸν συγκεκριμένο τίτλο.

α. «Λόγος περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος» ἢ «Κατὰ Λατίνων» inc: «Τὸν μὲν υἱὸν τοῦ Θεοῦ οἱ Ἰταλοὶ νοητικῶς φασὶ γεννᾶσθαι...» des: «.. πνεύματος καὶ σοφίας μετεσχηκότες».

Σὲ τρεῖς βασικοὺς κώδικες τῆς χειρόγραφης παράδοσης τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου Β' περιλαμβάνεται ὁ λόγος, ὡς γνήσιο ἔργο. Οἱ κώδικες εἶναι:

α) *Bibliotheca Publicae Universitatis Leidensis* 49, XIV αἰώνα, φφ 114-116⁸⁶.

β) *Madrid Nation. Biblioth.* 93, XV αἰώνα, φφ 80-84⁸⁷.

γ) *Marc. Grec. clas. II 169a*, XVIII αἰώνα, φφ 394-403⁸⁸,

στοὺς ὁποίους τὸ ἔργο παραδίδεται ἀνεπίγραφο, ἐνῶ στὸν ὑπ' ἀριθμ. *Marc. Grec. clas. II 169β*, XVII αἰώνα, φφ 447-463 περιέχεται καὶ ἡ λατινικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου^{88α}.

86. K. A. De Mayer, *Bibliotheca Universitatis Leidensis. Codices Manuscripti VIII, Codices Bibliothecae Publicae Graeci*, Leiden 1965, σελ. 68. S. Kotzabassi, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 126-128.

87. Gr. de Andres, *Cataloge de los códices griegos de la Biblioteca Nacional*, Madrid 1987, σελ. 169. Πρβλ. Ἄνδρ. Δημητρακοπούλου, Ὁρθόδοξος Ἑλλάς, Λειψία 1872, σελ. 65.

88. E. Mioni, *Codices Graeci manuscripti Bibliothecae Divi Marci Venetiarum, pars altera*, I, 2, Roma 1972, σελ. 94. S. Kotzabassi, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 217.

88α. E. Mioni, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 95-96.

Ἐν τούτοις ὁμως, μέ τήν ἴδια ἀρχή, τὸ ἴδιο τέλος καί τὸ αὐτὸ περιεχόμε-
νο τὸ ἔργο παραδίδεται σὲ μία ἄλλη σειρὰ χειρογράφων, τὰ ὅποια τὸ ἀπο-
δίδουν στὸν Μανουὴλ Μοσχόπουλο, γνωστὸ οὐμανιστὴ τοῦ ΙΓ' αἰώνα καί
ἀνεψιὸ τοῦ μητροπολίτου Κρήτης Νικηφόρου Μοσχόπουλου. Τὰ χειρόγρα-
φα αὐτὰ εἶναι:

α) *Vatic. Grec. 113*, XIII-XIV αἰώνα, φφ 304-306⁸⁹.

β) *Ἀθηνῶν E.B.E. 2583*, XIV αἰώνα, φφ 12v-17⁹⁰.

γ) *Marc. Grec. 154*, XIV αἰώνα, φφ 61-68⁹¹.

δ) *Paris. Grec. 969*, XIV αἰώνα, φφ 315v κ.έξ.⁹².

ε) *Vatic. Grec. 1111*, XIV αἰώνα, φφ 65-69v⁹³.

στ) *Bodl. Barroc. Grec. 68*, XV αἰώνα, φφ 94β κ.έξ.⁹⁴, στὰ ὅποια τιτλοφο-
ρεῖται «*Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου κυροῦ Μανουὴλ τοῦ Μοσχοπού-
λου κατὰ λατίνων*» (*Vatic. Grec. 113*, *Marc. Grec. 54*) ἢ «*κυροῦ Μανουὴλ
τοῦ Κρήτης, κατὰ Λατίνων*» (*Ἀθηνῶν E.B.E. 2583*).

Ἡ ἀπόδοση τοῦ ἔργου στὸν Μανουὴλ Μοσχόπουλο ἂν καὶ δὲν ἀμφισβη-
τεῖται σήμερα, μάλιστα μετὰ τὴν ἔκδοσή του ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Πολέμη⁹⁵, καὶ
τὸν Rupert Smith^{95α}, ἐν τούτοις ἡ γνησιότητά του ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ
τὴν ἤδη γνωστὴ ἀναίρεση τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μανουὴλ Μοσχόπουλου,
ἀπὸ τὸν διάκονο Γεώργιο Μετοχίτη, ἡ ὅποια ἐπιγράφεται «*Γεωργίου Δια-*

89. J. Mercati et P. Franchi de' Cavalieri, *Codices Vaticani Graeci 1-329*, Città del Vaticano 1923, σελ. 139. Πρβλ. P. Canart, *Un copiste expanif Jean Sévère de Lacédémone*, ἐν *Studia Codicologica* 124, Berlin 1977, σελ. 120, ὑποσ. 3.

90. Πρβλ. V. Laurent - J. Darrouzès, *Dossier grec de l'union de Lyon*, Paris 1976, σελ. 93.

91. E. Mioni, *Bibliothecae Divi Marci Venetiarum Codices Graeci manuscripti. The-saurus antiquus vol. I*, Roma 1981, σελ. 224.

92. M. Omon, *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale*, vol. I, Paris 1886, σελ. 188.

93. Πρβλ. P. Canart - V. Peri, *Sussidi bibliografici per i manoscritti greci della Biblio-teca Vaticana*, Città del Vaticano 1970 (ST 261), σ. 538-539. J. A. Munitiz, *Nicephori Blem-mydae Autobiographia sive Curriculum Vitae necnon Epistula Universalior*, Turnhout 1984, σελ. XXXIII-XXXV. I. D. Polemis, *An unpublished anti- latin treatise of Manuel Moschopoulos*, ἐν *J.ö.B.* 46(1996), σελ. 251.

94. H. O. Coxe, *A.M. Catalogi codicum manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae, Pars prima*, Oxonii 1853, σελ. 105, §32. Πρβλ. H.-G. Beck, *Kirche und Theologische literatur im byzantinischen reich*, München 1959, σελ. 680-681.

95. I. D. Polemis, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 251-264.

95α. Rupert Smith, *An Unedited Theological Discourse «Against the Latins» by Manuel Moschopoulos*. M. A. Kings College London (supervisor Dr. Charalambos Dendrinis), ἄ.χ. (ἀνέκδοτος).

κόνου τοῦ Μετοχίτου, Ἀντίρρησης τῶν ὧν συνεγράφατο Μανουὴλ ὁ τοῦ Κρήτης ἀνεψιός». Ἡ ἀντίρρηση αὐτὴ ἔχει ἐκδοθεῖ στὴν PG (141, 1307-1406)⁹⁶ καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ «Μανουὴλ ὁ τοῦ Κρήτης ἀνεψιός» εἶναι ὁ Μανουὴλ Μοσχόπουλος, ἀνεψιός τοῦ μητροπολίτη Κρήτης καὶ Λακεδαιμόνος Νικηφόρου Μοσχόπουλου (1283-1328)⁹⁷, μαθητὴς καὶ φίλος τοῦ Μαξίμου Πλανοῦδη⁹⁸.

96. Πρβλ. V. Laurent, Catalogues de manuscrits grecs et textes byzantines, ἐν E.O. 27 (1928), σελ. 446. V. Laurent - J. Darrouzès, Dossier grec de l'union de Lyon, Paris 1976, σελ. 93. Ὁ Ἰωάννης Πολέμης, στὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ ἔργου τοῦ Μανουὴλ Μοσχόπουλου καμμία ἀναφορά δὲν κάνει γιὰ τὴν ἀναίρεσή του ἀπὸ τὸν Γεώργιο Μετοχίτη.

97. Διετέλεσε τιτουλάριος μητροπολίτης Κρήτης καὶ «κατ' ἐπίδοσιν» πρόεδρος Λακεδαιμόνος (1283-1328), ὑπογράφει τὸν «Τόμον» τῆς συνόδου τῶν Βλαχερνῶν Β' (1285) καὶ εἶναι γνωστός ὡς βιβλιογράφος καὶ ἀντιγραφέας κωδίκων. Ἄ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Νικηφόρος Μοσχόπουλος, ἐν B.Z. 12(1903), σελ. 215-223. Μ. Ι. Μανούσακα, Νικηφόρου Μοσχόπουλου Ἐπιγράμματα σὲ χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης του, ἐν ΕΛΛΗΝΙΚΑ 15(1957), σελ. 232-246+πίν. 3,4. V. Laurent, Les signataires du second synode des Blachernes (été 1285), ἐν E.O. 26(1927), σελ. 145-146. Τοῦ ἰδίου, Le Synodicon de Sybrita et les métropolités de Grèce aux Xe-XIIIe siècle, ἐν E.O. 32(1933), σελ. 406. Τοῦ ἰδίου, La liste épiscopale du Synodicon de la métropole de Lacédémone, ἐν R.E.B. 19 (1961), σελ. 211-213, 214, 217, 223, 226. Δ. Κομίνη, Τὸ βυζαντινὸν ἱερὸν ἐπίγραμμα καὶ οἱ ἐπιγραμματικοί, Ἐν Ἀθήναις 1966, σελ. 187. Ε. Παπαηλιοπούλου - Φωτοπούλου, Ἄγνωστη ἀκολουθία στὸν ἅγιο Κασσιανὸν τὸν Ρωμαῖο, ποίημα «Τοῦ Κρήτης» (Νικηφόρου τοῦ Μοσχόπουλου), ἐν ΔΙΠΤΥΧΑ 2(1980), σελ. 119-145. Ε. Τραππ, Μοσχόπουλος Νικηφόρος, ἐν P.L.P. no 19376, fasc 8, σελ. 38. Ν. Τωμαδάκη, Οἱ Ὁρθόδοξοι προκαθήμενοι τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης [ἀρχιεπίσκοποι Γορτύνης, Κρήτης καὶ Πρόεδροι αὐτῆς] ἀπὸ Τίτου τοῦ Ἀποστόλου μέχρι τῆς Ἀλώσεως (1453), ἐν E.E.B.Σ. MZ' (1987-1989), σελ. 21. Ε. Παπαηλιοπούλου - Φωτοπούλου, Νικηφόρος Μοσχόπουλος καὶ τὸ ἀνέκδοτο ποιητικὸν ἔργον του, Ἀθῆναι 1990. Γιὰ τὴν βιβλιογραφικὴ καὶ ἀντιγραφικὴ δραστηριότητα τοῦ Νικηφόρου Μοσχόπουλου, βλ. R. J. M. Jenkins - C. Mango, A Synodicon of Antioch and Lacedaemonia, ἐν Dumbarton Oaks Papers 15(1961), σελ. 225-242 + πίν. 1-8 (ἀναφέρει τὸν κώδικα Oxf. Hold gr. 6). A. Turyn, Dated Greek manuscripts of the Thirteenth and Fourteenth Centuries in the Libraries of Italy, Urbana - Chicago - London 1972, vol. I (text), σελ. 113-116, vol. II (plantes), πίν. 88 (παραθέτει τὸν κώδικα Cesena Biblioteca Malestiana plut D. XXVII, 2, ὡς «κτῆμα» τοῦ Νικηφόρου). E. Gamillscheg - D. Harlfinger - H. Hunger, Repertorium der griechischen Kopisten 800-1600, Wien 1981, vol. 1, fasc. A, σελ. 156, Wien 1989. Vol. 2 fasc. A, σελ. 160, (ὄπου καὶ βιβλιογραφία), fasc. B, σελ. 127, fasc. C, no 303. Inmaculada Pérez Martín, El Patriarca Gregorio de Chipre (ca 1240-1290) y la transmisión de los textos clásicos en Bizancio, Madrid 1996, σελ. 13, 29, 246, 321, ὑποσ. 3. Ἐσφαλμένα ὁ P. Canart, κατ' ἐπίδοσιν τοῦ P. Janin (βλ. D.H.G.E. 13(1956), σελ. 1036), θεωρεῖ ὅτι ὑπάρχουν δύο μητροπολίτες Κρήτης (πρβλ. A. Turyn, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 129, ὑποσ. 30. P. Canart, Codices Vaticani graeci 1745-1962, vol. I, Città del Vaticano 1970, σελ. 84-89. (Vatic. grec. 1764, XIII αἰώνα).

98. Σχετικὰ μὲ τὸν Μανουὴλ Μοσχόπουλο βλ. M. Treu, Maximi Monachi Planudis

Μία παράλληλη παράθεση χωρίων ἀπὸ τὴν «Κατὰ Λατίνων» διάλεξη τοῦ Μανουὴλ Μοσχόπουλου καὶ ἀπὸ τὰ παρατιθέμενα χωρία τοῦ ἔργου «Ἀντιρρήσις» τοῦ Γεωργίου Μετοχίτη, ἐπιβεβαιώνει τὴν πατρότητά του⁹⁹.

‘Ο Γεώργιος Μετοχίτης δικαιολογεῖ ὡς ἐξῆς τὴν συγγραφή τῆς «Ἀντιρρήσεως»: «Ἐπεὶ γοῦν ἡμῖν ἀναγκαῖον ἀπανταχοῦ τὸ τῶν θείων ἐξέχεσθαι ῥήσεων ἐν τοῖς ἀρχῆς ἀπ’ ἄκρας, ἐν τε τοῖς μέσοις, ἐν τε τοῖς τελευταίοις, ἐν προβλήμασιν, ἐν διαλόγοις, ἐν ἀντιρρήσεσιν, ἐν ἄλλαις ἐκθέσεσιν οἰαισθήτισιν, ἄλλως τε καὶ τῶν τὴν ἐπανεχθεῖσαν διάστασιν κρατυνόντων θείων λογίων παρατροπῆν εἰς αἰτίαν προβαλλομένων, παρορατέον τοὺς ἔξω τῶν δὲ προβληματικῶν φερομένους λόγους, ὡς ἀποδισταμένους τοῦ δέοντος· οὗς δὲ τῆς διενέξεως ὁδε ξυλλήπτωρ ἐξ ἱερῶν προφέρειν λογίων ἐξεταστέον, ὡς οἷόν τε, ὧν ἐνθεν δὴ καὶ ποιήσομαι τὴν ἀρχὴν, ἐνθα κατὰ λέξιν οὕτω διέξεισιν»¹⁰⁰.

Ἡ κατὰ λέξιν παράθεση τῶν χωρίων ἐπιβεβαιώνει ἐπιπλέον τὴν πατρότητα τοῦ ἔργου στὸν Μανουὴλ Μοσχόπουλο, «τοῦ Κρήτης ἀνεψιόν».

1) «Ἀποστέλλει τις δοῦλον, ἢ υἷόν, ἢ τι ἕτερον, παρ’ ἄλλου τοῦτο λαβόν, ἢ καὶ αὐτὸς ἔχων, καὶ ἀποστέλλουσιν αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου μέχρις ἡμῶν τὸ φῶς, παρὰ τοῦ ἡλίου δηλονότι αὐτὸ ἔχουσαι. Ἐπὶ δὲ τῆς θεότητος ἢ εὐδοκίας τοῦ πατρὸς κατὰ τὸ μέγαν Γρηγόριον ἀποστολὴ λέγεται τοῦ υἱοῦ. Φησὶ γάρ, “εἰ δὲ καὶ ὡς Θεόν, τί τοῦτο; Τὴν εὐδοκίαν τοῦ πατρὸς ἀποστολὴν εἶναι νόμισον”. Καὶ ἡ τοῦ υἱοῦ δηλονότι εὐδοκία ἀποστολὴ λέγεται

epistulae, Breslau 1886--1890, σελ. 208-212. I. Sevčenko, The Imprisonment of Manuel Moschopoulos in the Year 1305 or 1306, ἐν Speculum 27(1952), σελ. 149-150. V. Laurent - J. Darrouzès, Dossier grec de l'union de Lyon, σελ. 96, ὑποσ. 3 καὶ σελ. 93. E. Trap, Μοσχόπουλος Μανουήλ, ἐν P.L.P., no 19373 fasc 8, σελ. 37. E. Gamillscheg - D. Harlfinger - H. Hunger, ἐνθ’ ἄνωτ., vol. II (Wien 1989), fasc A, σελ. 137, fasc. C, no 354. Tusculum, σελ. 349-350). Inmaculada Pérez Martin, ἐνθ’ ἄνωτ., σελ. 82-83, 329. S. Mergiali, L'enseignement et les lettrés pendant l'époque des Paléologues (1261-1453), Ἀθήνα 1996, σελ. 49 κ.ἐξ. Morocho Gayo C., Manuel Moscópolo la polémica religiosa de su tiempo ἐν La religión en el mundo griego de la Antigüedad a la Grecia moderna. Granada, Athos - Pérgeanos 1997 (ed. Morfakidis M. / Alganza Roldán M.).

99. Τὸ ἔργο αὐτὸ φαίνεται ὅτι εἶναι ἀπὸ τὰ τελευταῖα τοῦ Γεωργίου Μετοχίτη, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἀναφέρει: «Καὶ ταῦτα ἡμῖν ἐκ τε τοῦ γήρωσ, καὶ τῶν ἐπὶ τοσοῦτοις ἔτεσιν ἀλληλοδιαδόχων καθείρξεον καὶ τολαιωριῶν, καὶ στερήσεων, οἷς ἐν νεότητι χρῆσθαι εἰώθειμεν τῶν ἐξ ἰατρείας θεραπειμάτων καὶ λοιπῶν πρὸς ἐπιμέλειαν, ὧν τὸ δύστηνον δεῖται σῶμα, καὶ μάλιστα τὸ ἐπιρροπέες εἰς νοσήματα» (Γεωργίου Διακόνου τοῦ Μετοχίτου, Ἀντιρρήσις τῶν ὧν συνεγράφατο Μανουὴλ ὁ τοῦ Κρήτης ἀνεψιὸς κς’, ἐν PG 141, 1405A).

100. Γεωργίου Διακόνου τοῦ Μετοχίτου, Ἀντιρρήσις τῶν ὧν συνεγράφατο Μανουὴλ ὁ τοῦ Κρήτης ἀνεψιὸς α’, ἐν PG 141, 1309BC.

τοῦ πνεύματος. Ἐρεῖ δέ τις, “διατί μὴ καὶ ὁ υἱὸς λέγεται ἀποστέλλεσθαι διὰ τοῦ πνεύματος;”. Καὶ μὴν παρὰ τῷ Ἡσαΐα καὶ τοῦτο λέγεται. Φησὶ γὰρ ἐκεῖνος ὡς ἀπὸ προσώπου τοῦ υἱοῦ: “Κύριος ἀπέσταλκέ με καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ”. Καὶ πάλιν “ἐγὼ Κύριος κατὰ καιρὸν συνάξω αὐτούς. Πνεῦμα Κυρίου ἐπ’ ἐμέ, οὗ ἔνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν”. Εἰ δέ τις λέγει διὰ τὴν σάρκα τοῦτο οὕτως εἰρησθαι, οὐ δοκεῖ ἀσφαλῶς λέγειν. Τὸ γὰρ “ἐγὼ Κύριος” τῇ θεότητι προσήκει, ἢ πάντως τῷ συναμφοτέρῳ καὶ τὸ ἰᾶσθαι νοσήματα ψυχῶν τοῦ Θεοῦ μόνου πάντως ἐστίν».

Μανουὴλ Μοσχοπούλου, Κατὰ Λατίνων 10, ἔκδ. I.D. Polemis, An Unpublished anti-latin treatise of Manuel Moschopoulos, ἐν JöB 46(1996), σελ. 258, 91-104.

Πρβλ. Γεωργίου Διακόνου τοῦ Μετοχίτου, Ἀντίρρησις τῶν ὧν συνεγράφατο Μανουὴλ ὁ τοῦ Κρήτης ἀνεψιὸς β', ἐν PG 141, 1309C - 1312A.

II) «Εἰ τὸ πνεῦμα ἐπεδήμει πρότερον, ἔμελλε δὲ ὁ υἱὸς, καὶ ἐπηγγέλετο ἂν πέμψῃν αὐτὸν παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα, ἥτοι εὐδοκήσῃν καὶ συνεργήσῃν ἀφικέσθαι αὐτόν. Νῦν δὲ ἐπεὶ ὁ υἱὸς πρότερον ἐπεδήμησεν, αὐτὸς αὐτῆς ἐπηγγείλατο πέμψῃν τὸ πνεῦμα».

Μανουὴλ Μοσχοπούλου, Κατὰ Λατίνων 10, ἔκδ. I. D. Polemis, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 258, 107-110.

Πρβλ. Γεωργίου Διακόνου τοῦ Μετοχίτου, Ἀντίρρησις τῶν ὧν συνεγράφατο Μανουὴλ ὁ τοῦ Κρήτης ἀνεψιὸς ια', ἐν PG 141, 1344D.

III) «Τὸ ἐμφανίζειν, φασί, τὸ ἐκχεῖν, τὸ ἀποστέλλειν καὶ τὸ ἐκπορεύειν ἐξ ἀνάγκης ταῦτόν. Ὅτε οὖν ὁ δεσπότης Ἰησοῦς ἐμφανίζειν αὐτὸν τοῖς ἀποστόλοις, οἱ δὲ ἀποροῦσι, διατί αὐτοῖς μέλλει ἑαυτὸν ἐμφανίζειν, καὶ οὐχὶ τῷ κόσμῳ, εἰ τὸ ἐμφανίζειν ταῦτόν τῷ ἐκπορεύειν, ἐξ ἀνάγκης κατ' αὐτούς ἑαυτὸν ἐκπορεύειν αὐτοῖς ἐπαγγέλλεται. Ὁ δὴ ἐνοῆσαι ἄτοπόν ἐστι καὶ ἀσεβές. Καὶ ὅτε ὁ Θεὸς ἐμφανίζειν ἑαυτὸν τῷ Μωϋσῆ, κατ' αὐτούς, ἑαυτὸν ὁ Θεὸς ἐκπορεύειν λέγει. Καὶ ὅτε “ἐκχεῶ” φησὶν “ἀπὸ τοῦ πνεύματος μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα” ταῦτόν τῷ “ἐκπορεύσω” πάντως λέγει, εἰ ἐξ ἀνάγκης τὸ ἐκχεῖν καὶ τὸ ἐκπορεύειν ταῦτόν. Εἰ μὲν οὖν τὸ πνεῦμα ἔλεγεν ἐκχεῖν, εἶχεν ἂν τινα εὐπρόσωπον λόγον τοῦτο, εἰ καὶ μὴ ἀληθῆ. Νῦν δὲ “ἀπὸ τοῦ πνεύματος μου” φησὶν. Εἰ δὲ καὶ τὸ ἀποστέλλειν ταῦτόν τῷ ἐκπορεύειν, τὸ πνεῦμα τὸ ἄγιον παρὰ τῷ Ἡσαΐα, τὸν υἱὸν ἀποστέλλον, ἐκπορεύει δηλονότι αὐτόν».

Μανουὴλ Μοσχοπούλου, Κατὰ Λατίνων 11, ἔκδ. I. D. Polemis, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 258, 111-122.

Πρβλ. Γεωργίου Διακόνου τοῦ Μετοχίτου, Ἀντιδῶνσις τῶν ὧν συνεγράφατο Μανουὴλ ὁ τοῦ Κρήτης ἀνεψιὸς ιβ’, ἐν PG 141, 1348BC.

IV) «Ὡσπερ εἶ τις λέγει τὴν βάδισιν τῷ δεξιῷ ποδὶ γίνεσθαι, μὴ προστιθεὶς καὶ τῷ εὐωνύμῳ, ἀτελῶς λέγει, καὶ σολοικίζει κατὰ τὸν νοῦν, οὐ κατὰ τὴν συνθήκην· οὕτω, φασί, καὶ ὁ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, λέγων ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, μὴ προστιθεὶς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, ἀτελῶς λέγει καὶ πταίει κατὰ τὸν νοῦν. Εἰ οὖν τοῦτο, αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ υἱὸς ἐν τοῖς θεοῖς εὐαγγελίοις λέγων, “Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρὸς, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται”, μὴ προστιθεὶς καὶ τό, “παρ’ ἐμοῦ”, ἀτελῶς κατ’ αὐτοὺς λέγει, καὶ κατὰ τὸν νοῦν πταίει. Ἄλλ’ ἀπειὴ ἡμῶν αὕτη ἢ βλασφημία. Ἡ δεῖξατε, φασίν, ἐν τῇ θείᾳ γραφῇ λεγόμενον ὅτι οὐκ ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, ἢ καταδέξασθε καὶ ἄκοντες τὴν κατάφασιν, ὅτι καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται. Τοῦτο δὲ ἐστὶ σόφισμα. Οὐ γὰρ ἐπεὶ μὴ ἔχει τις ἐν τῇ θείᾳ γραφῇ δεῖξαι καὶ τὸν υἱὸν ὅτι οὐ γεννᾶται ὑπὸ τοῦ πνεύματος, ἤδη τὴν κατάφασιν ὁμολογήσει, ὅτι γεννᾶται. Τὸ δ’ αἴτιον ὅτι ἄλλο τὸ μὴ εἶναι καὶ ἄλλο τὸ μὴ εἰρηθῆαι. Οὐ γὰρ ἐπεὶ μὴ εἴρηκέ τις σήμερον τῶν παρ’ ἡμῖν, ὅτι οὐκ ἀστράπτει, ἀναγκασθῆσεται τις δοῦναι τὴν κατάφασιν, ὅτι ἀστράπτει».

Μανουὴλ Μοσχοπούλου, Κατὰ Λατίνων 12-13, ἔκδ. I. D. Polemis, ἐνθ’ ἀνωτ., σελ. 259, 123-137.

Πρβλ. Γεωργίου Διακόνου τοῦ Μετοχίτου, Ἀντιδῶνσις τῶν ὧν συνεγράφατο Μανουὴλ ὁ τοῦ Κρήτης ἀνεψιὸς ιστ’, ἐν PG 141, 1360C-1361A.

V) «Εἰ δέ τις λέγει μὴ εἶναι τὸ οὐκ ἀστράπτειν, ἐξ ἀνάγκης δίδωσι τὴν κατάφασιν. Εἰ δὲ καὶ τοῦτο, ὃ ζητοῦσι, δειχθεῖν παρὰ τῇ θείᾳ γραφῇ, τί ἕτερον αὐτοῖς ὑπολείπεται; Σκεπτέον δὴ οὕτως. Πατὴρ ὁ πατὴρ μόνος καὶ οὔτε ὁ υἱὸς ὁ αὐτὸς οὔτε πνεῦμα. Υἱὸς ὁ υἱὸς ὁμοίως καὶ οὔτε πατὴρ ὁ αὐτός, οὔτε πνεῦμα. Πνεῦμα ἅγιον τὸ πνεῦμα καὶ οὔτε πατὴρ τὸ αὐτὸ οὔτε υἱός. Ὁ μὲν οὖν ὁ πατὴρ καθὸ γεννᾶ, υἱόν, ὀνομάζεται πατὴρ, καθὸ δὲ ἐκπορεύει πνεῦμα, οὐκέτι πατὴρ ἀλλὰ προβολεὺς ὀνομάζεται. Ἔστιν οὖν ὁ πατὴρ καὶ πατὴρ καὶ προβολεὺς, ἐνὶ δὲ ὀνόματι συναπτικῶ τούτων, ὀνομάζεται πηγὴ, εἴ γε πιστός ὁ μέγας Διονύσιος οὕτω λέγων “ὅτι μὲν ἐστὶ πηγαία θεότητος ὁ πατὴρ, ὁ δὲ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα τῆς θεογόνου θεότητος, εἰ οὕτω χρῆ φάσαι, βλαστοὶ θεόφυτοι, καὶ οἶον ἄνθη καὶ ὑπερουσία φῶτα, πρὸς τῶν ἱερῶν λογίων παρειλήφμεν”. Καὶ ἐν ἄλλοις. “Μόνη δὲ πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ πατὴρ, οὐκ ὄντος υἱοῦ τοῦ πατρὸς οὐδὲ τοῦ υἱοῦ πατρὸς”. Εἰ οὖν “πηγὴ τῆς θεότητος ὁ πατὴρ”, ἢ θεότης δὲ τὰς ὑποστάσεις ἐνοὶ ἀσυγχύτως, ταῦτόν ἐστι “πηγὴ υἱοῦ καὶ πνεύματος”, ὡσπερ εἶ τις λέγει “πατὴρ υἱοῦ

καὶ προβολεὺς πνεύματος”. Ἐρεῖ δέ τις, εἰ ἡ θεότης τὰς ὑποστάσεις ἐνοῖ, ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ ὁ πατὴρ λέγεται καὶ ἑαυτοῦ πηγὴ. Ἄλλ’ οὐκ ἔστι τοῦτο. Ὡς γὰρ λέγομεν ἐκ τοῦ Θεοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ οὐ νοοῦμεν ὅτι καὶ ἐξ ἑαυτοῦ ἔστι, ὅτι Θεὸς καὶ αὐτό, οὕτως κἀνταῦθα οὐ νοοῦμεν τὸν πατέρα, ὅτι καὶ ἑαυτοῦ ἔστι πηγὴ. Καὶ ἐνταῦθα πρόδηλος μᾶλλον ὁ λόγος. Ἡ γὰρ πηγὴ, ὅτι πηγάζει τι, λέγεται πηγὴ, καὶ ἡ πηγὴ πάντως ἐκείνου λέγεται πηγὴ τοῦ πηγαζομένου. Εἰ δὴ τοῦτο, πηγὴ λέγεται ὁ πατὴρ τῆς θεότητος, τῆς πηγαζομένης ἐξ ἑαυτοῦ δηλονότι, ἥτοι τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος, οὐχὶ καὶ ἑαυτοῦ. Εἰ οὖν πηγὴ θεότητος ὁ πατὴρ καὶ μόνη πηγὴ, ταῦτό δέ ἐστιν εἴ τις ἂν εἴποι “πηγὴ θεότητος καὶ πατὴρ καὶ προβολεὺς υἱοῦ καὶ πνεύματος”, μόνος ἄρα ὁ πατὴρ καὶ πατὴρ καὶ προβολεὺς υἱοῦ καὶ πνεύματος. Εἰ δέ μόνος, οὐχὶ καὶ ὁ υἱὸς δηλονότι οὐδέτερον τούτων, καὶ ἰδοὺ δέδεικται παρὰ τῆ θείᾳ γραφῇ ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ».

Μανουὴλ Μοσχοπούλου, Κατὰ Λατίνων 13-15, ἔκδ. I. D. Polemis, ἐνθ’ ἄνωτ., σελ. 259, 137-260, 165.

Πρβλ. Γεωργίου Διακόνου τοῦ Μετοχίτου, Ἀντιρῶσις τῶν ὧν συνεγράψατο Μανουὴλ ὁ τοῦ Κρήτης ἀνεψιὸς ιη’, ἐν PG 141, 1365C-1368B.

VI) «Ἐπεὶ καὶ τοῦτο λέγουσιν, ὅτι ὁ τοῦ Θεοῦ υἱός, ἐπὶ τὸν πατέρα πάντα ἀναφέρων, διὰ τοῦτο καὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπ’ αὐτὸν ἀναφέρει καὶ ἀποσιωπᾷ ἑαυτόν, διατί καὶ οἱ τὸ τῆς πίστεως σύμβολον ἐκθέμενοι ἅγιοι πατέρες, τῆς ἐκπορεύσεως μνησθέντες, αὐτὸν ἀπεσιώπησαν καὶ οὐκ ἐξέδωκαν διατετρανωμένον τὸ δόγμα, εἴ γε ἀνάγκην ἔχει κατὰ τοὺς Ἱταλοὺς καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι; Πάντως ὅτι οὐκ ἐνόμιζον τοῦτο οὕτως ἔχειν οὐδ’ ἦσαν τολμηροὶ ὡς οὔτοι. Εἰ μὲν γὰρ μὴ ἐποιοῦντο μὲν περὶ τούτου λόγον οἱ πατέρες, ἢ εἴ μὴ ἦσαν πνεύματος ἁγίου μέτοχοι καὶ σοφίας, ἢ εἴ μὴ κανονικῶς ἠθροίζοντο, ἢ εἰ μερικῶς, οὔτοι δὴ νῦν ἐκίνουν τὸν λόγον δυνάμει λόγου καὶ πνεύματος καὶ κανονικῶς ἠθροισμένοι καὶ οὐ μερικῶς, εἶχεν ἂν κράτος ὁ λόγος αὐτῶν. Νῦν δὲ ἐκείνοις μὲν ὠμολόγηται καὶ ἡ τοῦ πνεύματος μετουσία καὶ τᾶλλα, καὶ ἐζήτησαν πρότεροι καὶ ἔταξαν τὰ εὐρεθέντα μετὰ πάσης ἀσφαλείας, οὔτοι δὲ ἄλλως ἀνθρωποὶ ὄντες, καὶ μετ’ ἐκείνους ζητοῦσιν. Οὓς δεῖ ἀποπέμπειν πάντως, ἐκείνων δὲ ἔχεσθαι καὶ τῶν αὐτῶν λόγων, καὶ μὴ περαιτέρω περιεργάζεσθαι, ἕως ἂν ᾧμεν ἥττονος πνεύματος καὶ σοφίας μετεσχηκότες».

Μανουὴλ Μοσχοπούλου, Κατὰ Λατίνων 19, ἔκδ. I. D. Polemis, ἐνθ’ ἄνωτ., σελ. 261, 198-212.

Πρβλ. Γεωργίου Διακόνου τοῦ Μετοχίτου, Ἀντιρῶσις τῶν ὧν συνεγράψατο Μανουὴλ ὁ τοῦ Κρήτης ἀνεψιὸς κστ’, ἐν PG 141, 1393B-1396B.

β. Ὁ «Τόμος περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος» τοῦ κώδικα Paris. Coisl. 192

Στὴ συλλογὴ Coisl. τῆς Παρισινῆς βιβλιοθήκης περιλαμβάνεται ὁ ὑπ' ἀριθμ. 192 κώδικας τοῦ XIV-XV αἰώνα¹⁰¹, ὁ ὁποῖος στὰ φφ 67-74ν περιέχει λόγο, τὸν ὁποῖον, ὁ συντάκτης τοῦ καταλόγου R. Devreesse, χαρακτηρίζει ὡς < tome sur la procession du Saint - Esprit >¹⁰² καὶ ἀποδίδει στὸν πατριάρχη Γρηγόριο Β΄ τὸν Κύπριο, στηριζόμενος στὴ σημείωση τοῦ δεξιῦ περιθωρίου τοῦ φ 67: «Γρηγόριος K in Latinos»¹⁰³. Ἐπίσης ἓνα ἄλλο στοιχεῖο, τὸ ὁποῖον παρέσυρε τὸν συντάκτη νὰ ἀποδώσει τὸ ἔργο στὸν Γρηγόριο Β΄, εἶναι τὸ περιεχόμενο τῶν φφ ποὺ ἀκολουθοῦν, στὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται συγκεκριμένα καὶ γνήσια ἔργα τοῦ Γρηγορίου Β΄, ὅπως ἡ «Ἀπολογία» (φφ 74-89ν)¹⁰⁴, ἡ «Ὁμολογία» (φφ 89ν-93ν)¹⁰⁵ καὶ ἡ «Παραίτησις» (φ 94)¹⁰⁶, ἀντίστοιχα.

Τὸ ἔργο ἔπεται μιᾶς σειρᾶς κειμένων, τὰ ὁποῖα ἐκφράζουν τὴν ἀντίδραση τῶν συγγραφέων τους στὶς ἐπεμβάσεις τῶν αὐτοκρατόρων γιὰ παραιτήσεις πατριαρχῶν (φφ 60-67) καὶ εἰσάγεται μὲ τὴν φράση: «<Τό> περὶ τῆς ἀνωτάτης Τριάδος θεολογεῖν...», ἐνῶ καταλήγει: «... καὶ τῷ Πατρὶ καὶ ἀπλῶς τοῖς τρισίν».

Μία ἔρευνα στὰ *Inizia Graeca*¹⁰⁷ δὲν μᾶς ἔδωσε καμμία ἄλλη πληροφορία γιὰ ὑπαρξὴ ἔργου μὲ τὴν ἴδια ἀρχή, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ στὸν ἓνα καὶ μοναδικό, αὐτὸν κώδικα τῆς Παρισινῆς βιβλιοθήκης, ἐνῶ στὰ *Inizia Patrum*¹⁰⁸ καμμία ταύτιση δὲν ἦταν δυνατὴ μὲ ἄλλα γνωστὰ ἔργα πατέρων ἢ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

Βέβαια τόσο τὸ ἴδιο τὸ περιεχόμενο τοῦ λόγου ὅσο καὶ ἡ μοναδικὴ μαρ-

101. R. Derveesse, *Catalogue des manuscrits grecs II, Le fonds Coislins*, Paris 1945, σελ. 165. H. Omon t, *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1888, vol. III, σελ. 151.

102. R. Derveesse, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 166.

103. Αὐτόθι.

104. PG 142, 251--267.

105. PG 142, 247--252.

106. Πρβλ. Γεωργίου Παχυμέρη, Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος II, 9, ἐν PG 144, 145B3-147A2.

107. G. Mercati - R. Devreesse - C. Giannelli, *Inizia Graeca*, tom I-X, Città del Vaticano. ἄ.χ.

108. Πρβλ. Baur Chrysostomus, *Initia Patrum graecorum*, vol I (A-Λ), vol II (M-Ω), Città del Vaticano 1955 (Studi e Testi 180--181).

τυρία στη χειρόγραφη παράδοση, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ λοιπὰ ἔργα τοῦ Γρηγορίου Β' τοῦ Κυπρίου, τῶν ὁποίων ἡ χειρόγραφη παράδοση εἶναι πλούσια, θέτει ἀπευθείας σὲ ἀμφιβολία τὴν πατρότητα τοῦ ἔργου, εἶναι ὁμῶς ἀνάγκη νὰ λάβουμε σοβαρὰ ὑπ' ὄψη μας τὶς ἐσωτερικὲς μαρτυρίες τοῦ λόγου, οἱ ὁποῖες μᾶς ὑποδεικνύουν ὅτι ὁ συντάκτης του εἶναι ἢ σύγχρονος τῆς ἐποχῆς τῆς συνόδου τῶν Βλαχερνῶν Β' (1285) ἢ λίγο μεταγενέστερος, ἀφοῦ ἡ παράθεση ἀπὸ τὸν Τόμο τῆς συνόδου μᾶς βοηθᾷ νὰ ἐπιβεβαιώσουμε μία τέτοια ὑπόθεση: «τὸ δὲ τὴν ἐκ Πατρὸς ἐκπόρευσιν δι' Υἱοῦ σημασίαν λέγειν ἔχειν οὐκ ὑπάρξεως ἀλλ' ἐκάνσεως καὶ οἱ νέοι νομοθέται τομογραφικῶς ἀποφαίνονται» (φ 70β)¹⁰⁹, καὶ ἄλλοῦ «εἰ γὰρ καὶ ἄρρητον τοῖς πατράσι δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὴν εἰς αἰδίου ἐκφρασιν, ἢ λέξις ἐνταῦθα, οὐ τὴν εἰς τὸ εἶναι καθαρῶς σημαίνει βούλεται πρόοδον» (φ 72β)¹¹⁰. Συμπερασματικὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφέρουμε:

1) Ἡ χρῆση ἐσωτερικῶν θεολογικῶν κριτηρίων καὶ κυρίως τῆς θεολογικῆς ὀρολογίας ἐπιβεβαιώνει ἀφ' ἑνὸς ὅτι ὁ συντάκτης εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ Τόμου· «οἱ νέοι νομοθέται τομογραφικῶς ἀποφαίνονται»¹¹¹, ἐκφράζεται δηλαδὴ μὲ εἰρωνεία στὸ συντάκτη τοῦ Τόμου καὶ ἀφ' ἑτέρου «οὐκ ἀπὸ σοφιστικαῖς τεχνολογίαις ὁ ἔλεγχος»¹¹², ὅσον ἀφορᾷ τὴν θεολογικὴ μέθοδο ποὺ ἀκολουθεῖ αὐτός.

2) Ὁ λόγος διεσώθη σὲ ἓνα μόνον χειρόγραφο, ὅταν ὅλα τὰ γνήσια, ὄχι μόνον τὰ θεολογικά, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ ἔργα τοῦ Γρηγορίου Β' παραδίδονται σὲ πλῆθος χειρογράφων κωδίκων.

3) Ὁ λόγος στερεῖται ὁποιασδήποτε ἐπιγραφῆς ἢ κάποιου ἄλλου σημειώματος, τὸ ὁποῖο νὰ μᾶς μαρτυρεῖ τὴν ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Β' προέλευσή του. Ἡ ἐπιγραφή ἢ σημείωση τοῦ περιθωρίου (φ 67) «Γρηγορίου ...: in Latinos» ἔχει προστεθεῖ ἀπὸ ἄλλο χεῖρ καὶ ἀπὸ παραδρομὴ πρὸς τὰ κείμενα ποὺ ἀκολουθοῦν, τὰ ὁποῖα εἶναι γνήσια ἔργα τοῦ Γρηγορίου Β', πιθανῶς ἀπὸ κάποιον ἀναγνώστη τοῦ κώδικα.

Πιθανῶς ὁ λόγος νὰ προέρχεται ἀπὸ κάποιον θεολόγο τοῦ ΙΓ' αἰῶνα, ἀντίθετο πρὸς τὸ θεολογικὸ περιεχόμενον τοῦ Τόμου, καὶ ἴσως ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ Ἰωάννη Βέκκου.

109. Γρηγορίου Κυπρίου, Ἐκθεσις τοῦ Τόμου τῆς πίστεως κατὰ Βέκκου, δ', ἐν PG 142, 240BC.

110. Πρβλ. Γρηγορίου Κυπρίου, ἔνθ' ἀνωτ., ε', ἐν PG 142, 241A.

111. Paris. Coisl. 192, φ 70β. Πρβλ. Ἰωάννου Βέκκου, Κατὰ τοῦ Τόμου Α', ιστ', ἐν PG 141, 893A καὶ ιζ', ἐν PG 141, 896A.

112. Paris. Coisl. 192, φ 70α.

9. Συμπεράσματα

Μὲ τὴν παρούσα ἐργασία κατεβλήθη προσπάθεια προσδιορισμοῦ τῆς ἀμεσης σχέσης μεταξύ τοῦ ἀνέκδοτου «Ἀντιῥόητικῶς» λόγου τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Β΄ Κυπρίου κατὰ τοῦ Ἰωάννη Βέκκου καὶ τοῦ ἐκδοθέντος ἀποσπασματικοῦ ἔργου τοῦ Κυπρίου μὲ τὸν τίτλο «*Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος*». Τόσο ἀπὸ τὴν χειρόγραφη παράδοση ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς γενόμενες ἐκδόσεις ἐπιβεβαιώθηκε ἡ ταύτισή τους, ἐνῶ παράλληλα προσδιορίστηκε χρονολογικὰ τὸ ἔτος συγγραφῆς του, δηλαδή μεταξύ Ἰανουαρίου καὶ Μαρτίου 1283. Ἀφορμὴ γιὰ τὴν συγγραφὴ τοῦ «Ἀντιῥόητικῶς» λόγου ἀπετέλεσε ἡ πρώτη συγγραφικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἰωάννη Βέκκου, ἐνῶ παραλήπτης τοῦ λόγου πιθανὸν νὰ εἶναι ὁ ἀναγνώστης Δημήτριος, τῆς ἐπισκοπῆς Σουγδαίας.

Ἐπίσης κατεβλήθη προσπάθεια γιὰ νὰ προσδιορισθῇ ἡ πατρότητα τῶν λανθασμένα ἀποδομένων στὸν πατριάρχη Γρηγόριο Β΄ τὸν Κύπριο ἔργων περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐνῶ ἐπιβεβαιώθηκε ἡ ἄποψή μας ὅτι οὐδέποτε ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Β΄ ἦταν συγγραφέας ἔργου μὲ τίτλο «*Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος*».

Παράλληλα μὲ τὴν ἔρευνα αὐτὴ ἐπαναχρονολογήθηκαν καὶ ὀρισμένα ἔργα τοῦ Ἰωάννη Βέκκου. Τὰ τέσσερα βιβλία πρὸς Κωνσταντῖνο Μελιτηνιώτη δὲν γράφτηκαν τὸ ἔτος 1280 ἀλλὰ μετὰ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1285 καὶ πιὸ συγκεκριμένα τὸ ἔτος 1286 ἢ 1287. Ἀκόμη τὰ τρία βιβλία πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Σουγδαίας Θεόδωρο Σκουταριώτη δὲν εἶναι τοῦ ἔτους 1280, ἀλλὰ τῆς περιόδου 1275-1280, ἐνῶ ὁ ἀναφερόμενος Θεόδωρος δὲν σχετίζεται μὲ τὸν Εἰφιλίνο ἀλλὰ μὲ τὸν Σκουταριώτη, τὸν κατόπιν ἐπίσκοπο Σουγδαίας τῆς Κυζίκου.

Ἡ ἔρευνα αὐτὴ ἔχει καὶ θεολογικὴ σημασία, γιὰτὶ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Γρηγόριος Β΄ ὁ Κύπριος, τόσο πρὸ τῆς ἀνόδου του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, ὅσο καὶ μετὰ τὴν ἀνοδό του παρέμεινε πιστὸς στὶς θεολογικὰς του ἀπόψεις σχετικὰ μὲ τὴν ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ἐκπόρευση τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐνῶ ἡ ἀλλαγὴ στάσης τους ἔναντι τῆς ἔνωσης τῶν Ἐκκλησιῶν δὲν ὠφείλετο στὴν ἀλλαγὴ τοῦ προσώπου τοῦ αὐτοκράτορα καὶ στὴν ἔναντι τῆς ἔνωσης στάσης αὐτοῦ, ἀλλὰ στὴν ἀντίθεσή του ἔναντι τῆς πολιτικῆς τῆς Ρώμης, δηλαδή τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ πάπα γιὰ ὑποχωρήσεις ἐκ μέρους τῆς Ἀνατολῆς, προκειμένου νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ ἔνωση, μάλιστα μετὰ τὴν σύνοδο τῆς Λυῶνος Β΄ (1274).